

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра історії України**

**Спеціальність: 032 Історія та археологія
Рівень вищої освіти: перший бакалаврський**

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**«ГОРЛЕНКИ: ГЕНЕАЛОГІЯ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО РОДУ
(XVII–XVIII СТ.)»**

Виконала:

Грабовець Єва Юріївна,
студентка групи ІСТб-1-22-4.0д

Науковий керівник:

Щербак Віталій Олексійович,
професор кафедри історії України,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	5
1.1. Історіографія.....	5
1.2. Джерельна база.....	7
2. ГОРЛЕНКИ У ЛАВАХ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ.....	10
2.1. Лазар Горленко та його нащадки у козацьких лавах.....	10
2.2. Дмитро Лазарович Горленко та його син Андрій.....	29
3. РІД ГОРЛЕНКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.: ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ.....	46
3.1. Яким Андрійович (Йоасаф) Горленко.....	46
3.2. Андрій Андрійович Горленко.....	46
ВИСНОВКИ.....	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми. Дослідження козацько-старшинських родів дозволяє глибше зрозуміти соціально-політичний розвиток Гетьманщини XVII–XVIII ст. Важливе місце серед старшинської еліти Війська Запорозького посідав рід Горленків, представники якого брали участь у військовому та адміністративному житті, обіймали урядові посади й мали вплив на суспільні процеси свого часу. Історія роду пов'язана зі становленням козацької державності та поступовим посиленням імперського впливу на українські землі. На прикладі Горленків можна простежити формування козацької еліти, розвиток родинних зв'язків і роль старшини у політичному та культурному житті України ранньомодерної доби.

Мета роботи: висвітлити історію козацько-старшинського роду Горленків у XVII–XVIII ст. в контексті історії Української козацької держави.

Реалізація мети передбачає виконання наступних завдань:

- Проаналізувати історіографію та джерельну базу з теми;
 - Висвітлити військово-політичну діяльність прилуцького полковника Лазаря Горленка та його нащадків;
 - Охарактеризувати діяльність Горленків у другій половині XVIII ст. на прикладі нащадків Андрія Горленка, окремо розглянувши постаті Якіма (Йоасафа) та Андрія Андрійовичів.
- **Об'єкт дослідження:** козацька старшина Війська Запорозького.
 - **Предмет дослідження:** козацько-старшинський рід Горленків.
 - **Хронологічні рамки дослідження:** середина XVII – друга половина XVIII ст. період існування Української козацької держави.
 - **Географічні рамки дослідження:** Лівобережна Україна.

Методи дослідження: історико-порівняльний (порівняння генеалогічних розписів роду Горленків, укладених різними авторами), історико системний (розгляду історії роду Горленків XVII–XVIII ст. у загальному контексті

історичного тла), проблемно-хронологічний (викладення у хронологічній послідовності, окремо розглянуто ключових представників роду Горленків).

Крім того, були застосовані спеціальні методи: біографічний (реконструкція життєвих шляхів представників роду Горленків), генеалогічний (встановлення родинних зав'язків та побудова покоління розпису), просопографічний (аналіз шлюбних стратегій та місця Горленків у структурі козацької старшини).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія.

Спеціальних праць, присвячених історії роду Горленків немає. Водночас початком дослідження теми можна вважати «Нариси прилуцької старовини» (1887) у двох частинах, що доволі детально оповідають біографію Лазаря Горленка. Їх автором є князь Олександр Дабіжа був нащадком роду Горленків, тому, окрім доступних на той час історичних праць та джерел, він також послуговувався унікальними документами, що зберігалися у родинному архіві. До таких матеріалів, зокрема, належить царська грамота 1665 р., якою Л. Горленку було надано дворянський титул та село Ольшане.¹

Значний матеріал про функціонування Прилуцького полку, в якому урядовав Л. Горленко, проаналізував Олександр Лазаревський у третьому томі праці «Опис старої Малоросії» (1893).²

Прилуцький краєзнавець Володимир Маценко у своїй розвідці «Прилуччина: історичний і статистичний опис території Прилуцького повіту Полтавської губернії» (1888) детально окреслив події у Прилуцькому полку Війська Запорозького. За полковництва Лазаря та Дмитра Горленків³

Для зображення загального історичного контексту, у якому жили і діяли представники роду Горленків, було також звернене до наступних історичних праць: «Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі» Олександра Рігельмана, монографія «Руїна» Миколи Костомарова, «Ілюстрована

¹ Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Посвящается княгине Анастасии Александровне Дабіжа, рождённой Горленко // Киевская старина. К., 1887. Т. 17. № 2. С. 237-268; Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Посвящается княгине Анастасии Александровне Дабіжа, рождённой Горленко // Киевская старина. К., 1887. Т. 19. № 10. С.199-232.

² Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления : [в 3 т.]. Киев : Тип. К. Н. Милевского, 1888-1893. Т. 3 : [Полк Прилуцкий]. 1893. 426 с.

³ Маценко В. А. Прилуцщина: историческое и статистическое описание территории Прилуцкого уезда Полтавской губернии. Ромны: изд. Г. З. Куюты, 1888. Ч. 1. 239 с.

Володимир Половець у своїй статті «Горленко Дмитро Лазарович (1660–1731)» подає стислий нарис життєвого шляху прилуцького полковника.⁹

Тетяна Люта у статті «Мазепинський клан: генеалогічні спостереження», послуговуючись просопографічним методом, аналізує групу людей, яких з Іваном Мазепою поєднували як сімейні (кровні або свояцькі), так і станові (належність їх до козацької старшини) зв'язки.¹⁰

Також використано роботи Бориса Гузя, краєзнавця, що займається дослідженням історії Прилуччини. У роботах, застосованих під час написання, він розглядає Горленків у контексті історії населених пунктів, якими ті володіли: у статті «Історія хутора Романовщина: Горленки, Забіли, Дабіжі, Ростковські» у прив'язці до хутора Романовщина/Романовичі, у праці «На берегах Іченьки. Історія села Хаєнки» – села Хаєнки.¹¹

1.2. Джерельна база.

Джерельна база, використана під час проведення дослідження є доволі різноманітною: застосовано такі різновиди історичних джерел як актові матеріали, літописи, кореспонденція та мемуари.

Основу джерельної бази дипломної роботи склали актові документи: гетьманські універсали, царські грамоти, чолобитні, кореспонденція, інструкції тощо, опубліковані в багатотомній серії «Акты, що відносяться до історії Південної та Західної Росії». Під час написання роботи були використані джерела, опубліковані в четвертому, п'ятому, шостому, восьмому, дев'ятому та дванадцятому томах¹². Також були використані актові матеріали, опубліковані у

⁹

Половець В. Горленко Дмитро Лазарович (1660–1731). *Сіверянський літопис*. 2018. Вип. 5. С. 130–135.
 Люта Т. Ю. Мазепинський клан: генеалогічні спостереження / Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали Міжнар. наук. конф. «Ad fontes» до 300-річчя Бендерської Конституції 1710 р., Київ, НаУКМА, 14-16 жовтня 2019 р. В2040 Історія хутора Романовщина: Горленки, Забіли, Дабіжі, Ростковські. Товариство «Чернігівське земляцтво». 2018. URL: <https://chz.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Історія-хутора-Романовщина-Горленки-Забіли-Дабіжі-Ростковські.pdf> (дата звернення: 19.12.2025); Гузь Б. О. На берегах Іченьки. Історія села Хаєнки. Кривий Ріг : Мінерал, 2014. 182 с.

¹²

Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Т. 4. Санкт-Петербург., 1863. 394 с.; Т. 5. Санкт-

виданнях, що стосуються конкретно тих документів, які були видані гетьманами: «Універсали Івана Мазепи. 1687–1709» в двох частинах та «Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича 1657–1687». Перевагою актових джерел над наративними джерелами є те, що вони є достовірнішими. Шляхом опрацювання вищезазначених їх різновидів можна дослідити різні суспільно-політичні події у житті Війська Запорозького у моменті того, як вони відбулися.¹³

Як актове джерело було також використано Реєстр Війська Запорозького 1649 р., оскільки саме він містить першу письмову згадку про Л. Горленка.¹⁴

Оскільки тема дипломної роботи стосується історії роду, неможливо було оминати використання генеалогічних розписів. Були опрацьовані «Розпис роду Горленків, створений за фамільними родослівними и поминальними списками, грамотами і документами Горленківського архіву» (1886) від О. Дабіжі, «Нариси малоросійських фамілій» (1875-1876), створені за матеріалами, зібраними О. Лазаревським та перший том «Малоросійського родослівника» (1908) авторства Вадима Модзалевського. Інформація, представлена у цих трьох генеалогічних розписах має певні відмінності, про що зазначено у тексті роботи.¹⁵

Важливим джерелом є тогочасна кореспонденція. Так у листі Івана Носа, який у той час займав уряд прилуцького полковника, йдеться про полковництво Дмитра Горленка. Зокрема, розповідається про те, як він зосередив у своєму володінні ледь не всі землі у Прилуцькому полку. Лист Пилипа Орлика до

Петербург, 1867. 340 с.; Т. 6. Санкт-Петербург, 1869. 300 с.; Т. 8. Санкт-Петербург, 1875. 420 с.; Т. 9. Санкт-Петербург, 1877. 532 с.; Т. 12. Санкт-Петербург, 1882. 471 с.

¹³

Універсали Івана Мазепи. 1687-1709 / Упоряд.: І. Бутич. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка; Центральний державний історичний архів України. Київ, 2002. 780 с.; Універсали Івана Мазепи (1687-1709) / упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич. Ред. кол.: Павло Сохань (голова). Ч. 2. Київ, 2006. 798 с.; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687) / Упоряд.: І. Бутич та ін. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Наукове товариство ім. Шевченка; Центральний державний історичний архів України. Київ; Львів, 2004. 1118 с. Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Упорядн. О. В. Тодійчук та інші. НАН України. Київ: Наукова думка, 1995. 692 с. А. В. Роспись рода Горленков, составленная по фамильным родословным и поминальным спискам, грамотам и документам Горленковского архива // Киевская старина. Приложение. К., 1886. Т. 15. No 6. С. I–XII. С. 385-386; Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках / собр. А. М. Лазаревский. Москва: Тип. Грачева и К., 1875-1876. 96 с.; Модзалевський. В. Л. Малоросійський родослівник. Киев : Тип. Т-ва Г. Л. Фронцкевича и К, 1908-1914. Т. 1 : А-Д. 1908. 519 с.

Стефана Яворського 1721 р. містить важливу інформацію для дослідження союзу Війська Запорозького зі Шведським королівством у Північній війні: у ньому Орлик доволі детально переповідає про всі етапи цього союзу: причини та передумови появи таких намірів у гетьмана та старшини, перемовини із польським прошведським шляхтичем Станіславом Лещинським та, зрештою, перехід Мазепи на бік Карла XII і Полтавська катастрофа. А у листі генерального хорунжого Якіма Горленка до гетьмана Данила Апостола йдеться про масовий перепис селян у козаки.¹⁶

Застосовані нарративні джерела представлені літописами Самовидця і Густинського монастиря та щоденником військового інженера Патрика Гордона за 1684–1689 рр. Літопис Самовидця та щоденник П. Гордона змальовують загальний контекст подій (їх використано для розгляду події періоду Руїни), тоді як Літопис Густинського монастиря дає свідчення про подію, що стосується конкретно Л. Горленка – його перепоховання на території монастиря.¹⁷

Як мемуари були використані «Записки» святителя Йоасафа Білгородського.¹⁸

Отже, незважаючи на відсутність спеціальних праць про козацько-старшинський рід Горленків, наявні праці про добу, явища та події, до яких були дотичні представники роду, генеалогічні та краєзнавчі розвідки дають змогу відтворити історію роду. Джерельна база із зазначеної теми є різноманітною: містить як актові, так і нарративні джерела різних видів.

¹⁶ Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія : У 2-х кн. / відпов. ред. Боряк Геннадій ; упоряд. Блащук Світлана, Боряк Геннадій, Горобець Віктор та ін. : Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 2 : Простори історика. 656 с.; Один из Мазепинцев (прилуцкий полковник Дмитрий Горленко). Киевская старина. 1889. Т. XX. Июль. С. 190–194.; Субтельний Орест. Мазепинці. 240 с.

¹⁷ Літопис Самовидця / Видання підготував Я. І. Дзира. Київ: «Наукова думка», 1971. 208 с.; Летопись Густынского монастыря / Чтения Общества истории и древностей российских. 1848. №8. 76 с.; Дневник 1684-1689 / П. Гордон; отв. ред М. Р. Рыженков; пер., ст. и примеч. Д. Г. Федосов; РАН, Федеральное архивное агентство, Рос. гос. ист.-архив. центр «Исторический архив», 2009. 339 с.; Білгородського, и старинные заметки о роде Горленков. Чтения в Историческом обществе Нестора летописца. 1892. Кн. 6. С. 83–107.

РОЗДІЛ 2 ГОРЛЕНКИ У ЛАВАХ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ

2.1. Лазар Горленко та його нащадки у козацьких лавах.

Лазар Горленко є саме тією людиною, якій рід Горленків має завдячити за свій статус: його роль у набутті Горленками їхнього впливу та авторитету справді важко переоцінити. Вийшовши з рядового козацтва у лави старшини Лазар Горленко проторував шлях до еліти тогочасного суспільства і своїм нащадкам.

Л. Горленко є найдавнішим представником роду Горленків про життєвий шлях якого є доволі багато інформації. Так, у «Нарисах малоросійських фамілій» О. Лазаревського Лазар записаний найпершим у списку, тобто, тут саме він постає засновником роду.¹⁹

У «Малоросійському родословнику» В. Модзалевського найпершим є Яцько Горленко, який, як зазначається, був козаком Прилуцької сотні. Людина з таким ім'ям дійсно фігурує в козацькому реєстрі 1649 р. як козак Прилуцької сотні, однак цьому відомості про нього завершуються.²⁰

В «Розписі роду Горленків» О. Дабіжі лік починається з людини під ім'ям Андрій Горленко. Про нього маємо так само мало інформації: відомо, що він перебував у статусі військового товариша на Запорозжжі. Л. Горленко ж, який йде в розписі наступним, підписано «Лазар Андрійович», відповідно, за О. Дабіжою, А. Горленко є батьком Лазаря.²¹

Перша згадка про Л. Горленка датується 1649 р., коли він фігурує у реєстрі як козак Другої Прилуцької сотні (до неї ж належав і Я. Горленко).²² До наступної згадки про Л. Горленка минуло 10 років, коли він згадується же у

¹⁹ Очерки малороссийских фамилий. С. 248.

²⁰ Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 303; Реєстр Війська Запорозького 1649 року. С. 412.

²¹ Дабижа А. В. Роспись рода Горленков. С. 385.

²² Реєстр Війська Запорозького 1649 року. С. 412.

статусі сотника (в О. Дабіжі – Срібнянської, у В. Маценка – Другої Прилуцької сотні) та наказного полковника Прилуцького полку.²³

Водночас в «Малоросійському родословнику» зазначається, що в 1658 р., Л. Горленко вперше очолив Прилуцький полк, однак в інших джерелах та літературі будь-яка інформація щодо цього відсутня.²⁴

Л. Горленко підіймається кар'єрними сходами у сам розпал Руїни в 1657-1659 рр.: коли після смерті Богдана Хмельницького у Війську Запорозькому розгорілася боротьба за ладу між його сином Юрієм та генеральним писарем Іваном Виговським, де ініціативу перехопив останній, зрештою, одержавши булаву.

Прилуцький полк, очолюваний на той момент Петром Дорошенком був на боці І. Виговського: планувалися спільні бойові акції проти Ю. Хмельницького. Про такі плани стало відомо московському воєводі князю Григорію Ромодановському, який, маючи перевагу у військовій силі захопив Срібне, у якому перебували козаки прилуцького полку та жорстоко розправився з ними і мирним населенням містечка. Після цього у полку відбувся розкол: частина козаків зберегла вірність своєму полковникові П. Дорошенку та, з'єднавшись із гетьмановими силами, розбила московське військо під Конотопом, інша ж – стала на московський бік. Серед останніх був і Л. Горленко.²⁵

Саме в цей момент Л. Горленко виходить на лідируючі позиції. 6 вересня 1659 р. Л. Горленко від імені Прилуцького полку передав чолобитну до московського воєводи князю Алексею Трубецькому, щоб той «пожалував всіх Прилуцьких і всього Прилуцького полку жителів, велів провини їхні віддати і бути під своєю великого государя самодержавною рукою у вічному підданстві як і раніше». У цитованому документі Л. Горленко (або ж «Горличенко», як написано у джерелі) вже фігурує як «Прилуцький наказний полковник».²⁶

²³

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 242; Маценка В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 48.

²⁵

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 242; Маценка В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 47-48. Акты ЮЗР. Т. 4. С. 249-250; Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 242.

У 1661 р. Л. Горленко вже згадується як прилуцький полковник, коли полк знову присягнув на вірність цареві, що відбулося під Ніжином. Після його завершення, козаки перейшли до обрання нового гетьмана, що розпалило гарячі суперечки серед спільноти: Ніжинський полк підтримував кандидатуру свого полковника Василя Золотаренка, а решта полків, зокрема й Прилуцький, стали на бік Я. Сомка. Ця рада не привела до жодного результату, адже, у зв'язку із тим, що на Переяслав насувався Ю. Хмельницький разом із польським та кримським військами, її було вирішено перенести на сприятливіший час. Крім того, до Москви було відправлено чолобитну, в якій Я. Сомко, Л. Горленко та ще п'ять полковників просили царя про призначення ним гетьмана, про присутність на раді свого представника. Власне, у тексті цього документу Л. Горленко фігурує як «полковник Прилуцький».²⁷

Л. Горленко разом зі своїм полком взявся до зброї та поспішив на зустріч противнику до Полтавського полку, за що він 29 травня отримав похвальну грамоту від царя. Нову раду, на якій кандидатом замість В. Золотаренка мав бути «кошовий гетьман» Іван Брюховецький, було призначено на 1662 р. Вона мала б відбутися у Прилуках, «або де пристойніше». Однак, через нове вторгнення Ю. Хмельницького, їй знову не судилося відбутись.²⁸

Козацька рада, також відома як «чорна рада» відбулася у червні 1663 р. під Ніжином, на якій опонентом Я. Сомка вже був кошовий отаман Запорозької Січі І. Брюховецький. Чорна рада яскраво ілюструє розкол як в козацькій спільноті, так і, загалом, у суспільстві Гетьманщини: соціальною базою Я. Сомка були, насамперед, полковники та городове козацтво, тоді як І. Брюховецького підтримували січовики та селянство. Пізніше він також зміг залучити на свій бік і рядових козаків, а також, що в тих умовах було не менш важливо, московських бояр. Прихильність до лідера Війська Запорозького Низового став виявляти і Л. Горленко, за що він поплатився своїм урядом – з кінця 1662 р. Прилуцький полк очолювали Ф. Терещенко, трохи згодом – Дмитро Чернявський.

27

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 250-251; Акты ЮЗР. Т. 5. С. 57-58.
Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 251.

Останнього після перемоги І. Брюховецького було звинувачено у зраді царю та заслано до Сибіру. Новий гетьман призначив прилуцьким полковником запорожця Данила Пісоцького.²⁹

Л. Горленко знову очолив Прилуцький полк в 1664 р., у зв'язку з переходом Д. Пісоцького на бік Павла Тетері, проголошеного гетьманом Річчю Посполитою, який спільно з польським, литовським, німецьким та кримським військом активно просувався Лівобережжям, захопивши Прилуки та сотенні містечка полку. Л. Горленко тим часом був у боях. Спільно з полтавським полковником Григорієм Вітязенком він з жовтня по грудень тримав оборону Лисянки від кількісно переважаючих ворожих сил. Зрештою, облогу було знято, після чого польський воєначальник Стефан Чарнецький взяв курс на Київ. Становище міста було, що для місцевого гарнізону, що для міщан, вкрай складним. 25 січня 1665 р. І. Брюховецький розпорядився відправити до Києва допомогу: продовольчі запаси та Прилуцький полк на підсилення місцевого гарнізону. За три дні гетьман написав цареві лист, в якому повідомив, що він «[...] послав від себе в Київ Лазаря Горленка, полковника [...] Прилуцького, з полком, і Децька Васильовича, полковника [...] Овруцького, з полком [...]». Далі І. Брюховецький пише, що 27 січня він наказав вищезгаданим полковникам діяти спільно з московськими ратними людьми.³⁰

Однак у Києві Прилуцький полк зіткнувся зі зневажливим ставленням як з боку простих міщан, так і київського воєводи Івана Чаадаєва, який відмовився запускати козаків у місто, тож їм довелося розташуватися під фортечними мурами. Воєвода згодився лише на те, щоб прийняти у себе Л. Горленка, у розмові з яким пояснив, що гетьманові розпорядження не мають для нього жодного значення. Полковник повідомив гетьмана про такий негостинний прийом у листі: «[...] Іван Іванович Чаадаєв, з вїйтом Київським, замислили, до міста нас не тільки з полком [...] пускати не веліли, хочемо на луку стояти, як нетребники які, на холоді і на голоді і без кінського корму [...]». Особисту

²⁹

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 251-253; Маценко В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 53-54. Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 253-255; Маценко В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 54; Акты ЮЗР. Т. 5. С. 246-247, 256.

розмову з І. Чаадаєвим Л. Горленко описав так: «[...] розмова була як у вовка з вівцею, і милості вельможності вашої ні в що собі поставив [...]». Розуміючи всю небезпеку такої ситуації у контексті бойових дій Л. Горленко просив І. Брюховецького якомога швидше розв'язати цю проблему, «[...] щоб неприятель, який поблизу стоїть, почувши, якого зла не вчинив над нами [...]». Ситуація була критичною. Справи покращила лише загибель С. Чарнецького. Це дало змогу Л. Горленку перебрати ініціативу до своїх рук.³¹

Навесні у поляків почалася чорна смуга. Зокрема, у квітні в полон було захоплено давно відомого прилучанам персонажа – Т. Носача, який на той момент був наказним гетьманом П. Тетері. 21 травня польське військо, П. Тетеря та його прибічники були остаточно розбиті під Білою Церквою об'єднаними силами козаків, Московської держави та семитисячної калмицької орди, відправленої на підмогу царем у середині травня. У зв'язку з чим, п'ять днів по тому до Москви вирушило козацьке посольство на чолі з Л. Горленком, яке мало на меті повідомити царя про перемогу та передати захоплених полонених. У складі цієї делегації був також і один з синів Л. Горленка – Петро, який також обрав своїм фахом військову справу. Місця призначення було досягнуто близько 20 червня.³²

На зустрічі Л. Горленко розповів про хід бойових дій та висловив вдячність за прислану підмогу. Детальніше про завдання, які були поставлені перед Л. Горленком гетьманом, можна довідатися із тексту інструкції. Вона налічує тринадцять пунктів. Окрім подяки цареві за допомогу, перед Л. Горленком були поставлені й інші завдання. Зокрема, він мав звернутися з проханням про відправлення до Київської митрополії московських патріархів, «[...] щоб чин духовний Київський до Лядцького митрополиту не хитався [...]». Це було значною мірою пов'язано з тим, що ченці Києво-Печерської Лаври мали зносити із польським військом під час війни. Не було закрито очі й на пихату поведінку київського воєводи, за яку він поплатився своєю посадою. Л. Горленко мав

31

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 256-258; Акты ЮЗР. Т. 5. С. 251.

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 258-259; Костомаров Н. И. «Руина». С. 49.

доповісти цареві, що І. Чаадаєв: «[...] в Київ його впустити, по указу государевого, на низ не хотів: тим неприятель радів, а військо Запорозьке в сум'яття прийшло [...]».³³

Восени наступного року до Москви відправилася ще одна делегація з Війська Запорозького, у складі якої був й І. Брюховецький. Результатом цієї зустрічі було пожалування гетьмана у бояри, а козацьких старшин – у дворяни. Хоча й Л. Горленко не був присутній на цій зустрічі, він також був удостоєний дворянського титулу та земельної ділянки. Це зробило прилуцького полковника одним із перших пожалуваних у дворяни представників козацтва. Царська грамота, видана 17 листопада 1665 р., окрім присвоєння цього почесного титулу передбачала також і передачу Л. Горленкові земельних володінь: села Ольшаного, що розташовувалось у Прилуцькому полку та налічувало п'ятдесят селянських дворів, зі всіма угіддями, за винятком козачих дворів та земель.³⁴

Звістка про здобуття старшинами дворянського титулу, що зводив їх до ступені панів, не зустріла підтримки у Війську Запорозькому. Рядові козаки, особливо запорожці, вбачали в цьому порушення вже складених козацьких традицій, а старшини, тим часом, заявляли, що надані привілеї насправді не важливі їм, намагаючись, таким чином, показати, що вони «з народом».³⁵

Загалом, без оптимізму були сприйняті укладені гетьманом Московські статті, адже вони значною мірою посилювали залежність Гетьманщини від Московського царства: у полкових містах мали розташовуватись московські воєводи та ратні люди; приходили, відправлені від царя, збирачі податків; посилювалася експансія і в релігійній площині. Московський воєвода тепер з'явився і в Прилуках: ним став Кирилло Загряжський. Крім нього, місто наповнили також прапорщик, вісімдесят три солдати і двадцять три драгуни царського строю. Тобто, відтоді кількість представників московської влади у Прилуках складала сто вісім осіб.³⁶

33

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 259-261; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). С. 338-339.

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 262-264; Акты ЮЗР. Т. 6. С. 15.

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 255.

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 255; С. 55-56; Маценко В. А. Прилуки. Ч. 1. С. 57.

У Переяславському полку невдоволення таким станом речей переросло у повстання, у придушенні якого бра участь і Л. Горленко.³⁷

Відомо, що у зазначений період, володіння Л. Горленка примножились не лише селом Ольшаним. 17 травня 1664 р. він за «значні і давні прислуги відважні» отримав від І. Брюховецького універсал на три млини: «[...] на ріці Удай, у Переволочній, прозваний Іващишин млин, з каменями двома [...], другий млин на ріці Удай, у місті, не греблі Прилуцькій, прозваний Галедь, з каменем одним, на тому ж Удаї третій млин у селі Смоші [...] з каменем одним [...]». Крім того, В. Модзалевський подає інформацію про те, що Л. Горленко також «мав під Прилукою млин на р. Удаю о двух колах», яку датує 1666 р.³⁸

13 січня 1667 р. у Андрусовому між Річчю Посполитою та Московським царством було укладено мирний договір, за яким до червня 1680 р. між державами мало тривати перемир'я. Також цей договір передбачав поділ українських земель по Дніпру: Речі Посполитій відходив правий берег, Московії – лівий, стосовно чого обидві сторони легко дійшли згоди. Тертя виникли щодо Києва. Московський цар Алексій Михайлович прагнув утримати Київ під своєю владою: хоча б частково: на п'ять або шість верств; хоча б тимчасово: на п'ять років. Однак польська сторона не прийняла цього, тож, цареві довелося відступити.³⁹

Гетьман також був невдоволений таким розвитком подій, тому на початку січня 1668 р. до його резиденції в Гадячі була скликана таємна рада, на якій був присутній і прилуцький полковник. На цій раді І. Брюховецький запропонував відмовитися від промосковського курсу і діяти спільно з П. Дорошенком. Не оминули проблеми московських воєвод у полкових містах – було прийняте рішення спочатку мирно запропонувати воєводам залишити край, а у разі відмови – застосувати силу.⁴⁰

37

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 1. С. 265-267.

Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). С. 324-325;

Універсали І.В.Крумпольца. С. 92-93; Родословник. Т. 1. С. 303.

40

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 200.

Тим часом у Прилуцькому полку загострилось протистояння між полковою старшиною в особі полкового осавула Івана Маценка та воєводою К. Загряжським. Козаки почали вивозити гармати з тої частини міста, де розташовувався московський гарнізон та воєвода. Населення відмовлялося сплачувати податки, погрожуючи насиллям їх збирачам, та масово записувалося у козаки. Хвилювання охопили як полкове місто Прилуки, так і сотенні містечка, серед яких можна виділити Ічню.⁴¹

Коли Л. Горленко повернувся, воєвода К. Загряжський доповів йому про ситуацію, що склалася. Полковник відповів, що гетьман дозволив записувати до козаків всіх бажаючих, однак, на прохання воєводи продемонструвати відповідний указ, заявив, що він був усним.⁴²

Вигнання гадяцького воєводи, слугувало зеленим світлом на аналогічні дії і в інших полках, зокрема Прилуцькому, де воєводу було захоплено в полон, а московських ратних людей – перебито. Після цих подій московські воєводи залишилися лише у двох полках: Чернігівському та Ніжинському.⁴³

Після страти І. Брюховецького П. Дорошенком і проголошення останнього гетьманом обох берегів Дніпра наприкінці травня 1668 р., суспільство Гетьманщини знову поринуло у розкол: частина полків заявила про прихильність до Москви, інша, серед яких і Прилуцький, – до П. Дорошенка. Новий гетьман призначив прилуцьким полковником Івана (Івашка) Кошового, який за І. Брюховецького був одним з найбільш палких прихильників вигнання московських воєвод. Та вже в січні наступного року І. Кошового було скинуто і на полковому уряді знову з'являється І. Маценко, що було затверджено новим лівобережним гетьманом Дем'яном Ігнатовичем (більш відомим як Многогрішний), обраним на Глухівській раді у березні. Л. Горленко тим часом перебував у Запорозькій Січі, де зустрів свого земляка, кошового писаря Петра Суховія (Суховієнка), який восени був обраний гетьманом від запорожців.

⁴¹

Ћам само. С. 201-202.

Ћам само. С. 202.

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 203; Літопис Самовидця. С. 104; Маценко В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 59-60.

Л. Горленко підтримував П. Суховія: спільно з кримським ханом Адиль-Гіреєм, союзником нового кошового гетьмана, прилуцький полковник розсилав листи до лівобережних полків, де закликав визнати П. Суховія. 26 квітня 1669 року такий лист був написаний ним і до його рідного полку. У листі він радісно вітає І. Маценка зі здобуттям полковницького уряду. З того, як Л. Горленко звертається до свого адресата, можна зробити висновок, що стосунки між ними доволі близькі: «[...] ласкавий приятелю, пане полковнику Прилуцький, мій ласкавий пане і куме [...]». Він розповідає про плани П. Суховія піти спільно з кримцями у похід на Чигирин. Л. Горленко наголошує на прихильність запорожців до Д. Многогрішного («[...] тут військо Запорозьке на Многогрішного ласкаве, і добрим його тут іменують [...]»), до якої намагається схилити й І. Маценка. Однак, результату ці дії не дали, що, зрештою, змусило Л. Горленка покинути Січ та повернутися до Прилук, де він в 1671 р. став полковим суддею.⁴⁴

Становище Д. Многогрішного було хитким як всередині, так і зовні: козацькі старшини були не у захваті від того, що ними тепер керуватиме людина з простої селянської родини, яка, до того ж, призначає на посади своїх родичів та знайомих (зокрема, в 1671 р. в Прилуцькому полку він призначив на полковницький уряд свого «вельце ласкового приятеля» Семена Третьяка, перед тим позбавивши цього уряду авторитетного І. Маценка), а в Москві почали ширитися чутки про зносини Д. Многогрішного з П. Дорошенком. Як наслідок, у середині травня 1672 р. гетьман, його прибічники, родичі та друзі були арештовані переяславським полковником Родіоном Райчею, стародубським полковником Петром Рославцем та генеральним писарем Карпом Мокрієвичем та заслані до Москви. Як тільки новина про падіння Д. Многогрішного дісталася Прилук – Л. Горленко знову очолив полк.⁴⁵

Після цього Л. Горленко значною мірою доклався до обрання генерального судді Івана Самойловича у гетьмани Лівобережжя. Саме він від усієї козацької

⁴⁴ Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 203-207; Акты ЮЗР. Т. 8. С. 182; Маценка В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 61-62.

⁴⁵ Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 207-209; Акты ЮЗР. Т. 9. С. 725.

старшини 14 червня поїхав до царського посольства в особі Г. Ромодановського у Козачій Дуброві домовлятися щодо проведення ради, на якій мали обрати нового гетьмана. Умовою були малочисельність ради, тобто, щоб вона, задля обрання вже затвердженого кандидата, пройшла без участі рядових козаків. Саме тому, місцем ради було обрано ту ж Козачу Дуброву. 17 березня 1674 р. в Переяславі І. Самойловича було обрано гетьманом обох берегів Дніпра.⁴⁶

З другої половини січня до другої половини липня 1674 р. Л. Горленко брав участь у Чигиринському поході проти П. Дорошенка. В липні прилуцький полковник на чолі авангарду кавалерії вийшов із Черкас на Чигирин, де зненацька заскочив місцеву варту, розчищаючи, таким чином, шлях для наступу. 21 липня під Чигирином Горленкові козаки спільно з Охтирським полком розбили загін, що складався із прибічників П. Дорошенка та кримців, з числа яких було набрано чимало полонених.⁴⁷

Зима 1674-1675 рр. пройшла в тривожних очікуваннях набігів кримців. Прилуцький полковник серйозно поставився до цієї загрози, тому почав вживати відповідних заходів: подбав про заготівлю запасів харчів та зброї, про переміщення до Прилук жителів околиць та малих містечок на час загрози: «[...] з усіх сіл навколишніх в своє місто людей з усіма запасами зігнали [...] приказав і, щоб у великі містечка, в нашому полку будучі, чуючи великі неприязельські на своїй стороні сили [...] із запасами своїми вчасно сходили [...]». Подбав полковник і про підготовку козаків до ймовірної небезпеки: «[...] Також своїм полчанам кінним та пішим приказав я завжди до війни бути готовими [...] Також снаряд, який у нас у місті є, по баштам і по стіні розставив я і плацову сторожу розставив [...]». Однак, на щастя, цього разу небезпека минула край. Про всі ці свої дії він звітував гетьманові у листі.⁴⁸

Л. Горленко та І. Самойлович були знайомі ще до того, як останній отримав булаву: він походив з Прилуччини, містечка Красний Колядин, де очолював однойменну сотню. Звісно, наявність таких зв'язків із гетьманом не

⁴⁶ Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 209-211; Акты ЮЗР. Т. 9. С. 931.

⁴⁷ Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 214.

⁴⁸ Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 215-216; Акты ЮЗР. Т. 12. С. 81-82.

могла не бути для прилуцького полковника перевагою. Водночас Л. Горленко мав підтримку та авторитет серед полкової старшини.⁴⁹

Це було сприятливим ґрунтом для примноження своїх маєтностей: до вже наявних володінь додалися села: Дубовий Гай в Прилуцькій сотні, Ковтунівка (Ковтунівщина) в Іваницькій сотні, Галиця в Монастирищенській сотні та Ряшки, що розташовувались на річці Удай та знаходились у володінні полковницького уряду. За даними, наведеними В. Маценком, Галиця і навколишні землі були у власності прилуцького полковника ще за часів І. Брюховецького. Він отримав ці землі після одного з набігів кримців. Також Л. Горленко володів селами Калюжинці, Сезьки і Буди.⁵⁰

Рік, коли прилуцький полковник отримав від гетьмана універсал на вищезгадані села, є невідомим. Однак із дослідження В. Модзалевського відомо про два інші універсали від І. Самойловича: за 1678 та 1682 рр. Універсал 1678 р., виданий 12 квітня, стосувався села Ольшани. Наступний універсал, виданий 8 лютого 1682 р., за «вірні у Війську Запорозькому служби і відваги рицарські» надавав «зараз і на майбутні часи» право Л. Горленкові «та нащадкам його» на отримання всіх прибутків з побудованого його власним коштом млина у селі Подищах на ріці Удай.⁵¹

Оскільки уряд козацького полковника передбачає зосередження в руках однієї особи значної, як військової, так і цивільної влади, то, як наслідок, в особи, що посідала уряд полковника, могло виникати почуття всевладдя, яке потім виливалося у різного роду протиправні, або й насильницькі дії проти осіб, нижчих у суспільній ієрархії. О. Лазаревський віднайшов постанову прилуцького полкового суду за 1684 р. за скаргою Л. Горленка на козака Петра Валка який, як заявив Горленко, «примовками ущипливими» наклепував на нього, що він «силоміць посідав людські ґрунти». Водночас Л. Горленко звинувачував П. Валка в тому, що він захопив частину полковницьких земель.

49

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 212.

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 212-213; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 303; Очерки малороссийских фамилий. С. 250; Маценко В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 59-60. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 303; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). С. 774.

Суд, як пише О. Лазаревський, «помирив» полковника з козаком, поставивши останньому умову, що у разі повторення такої ситуації він повинен буде сплатити десять талерів. Тож, полковий суд, очікувано, прийняв бік полковника, а не рядового козака. Зважаючи на ту дійсну владу, яку мали полковники, можна припустити, що ця ситуація є одним із прикладів полковницького всевладдя: що скарга Л. Горленка, що рішення суду видаються сумнівними, тоді як слова П. Валка, навпаки – реальним станом речей, а не «наклепом». Утвердження та посилення влади полковників є однією з рис часів гетьманування І. Самойловича, що, водночас, передбачало формування цілих полковницьких та старшинських загально династій. Таким чином утверджувалися сталі за своїм складом управлінські групи вищого та середнього рівня. Водночас, О. Лазаревський не оминає і момент того, що описана суперечка розглядалася у суді, а не вирішувалася насильницьким шляхом є рідкістю для часів І. Самойловича.⁵²

В 1677 р. уряд прилуцького полковника перейшов до І. Маценка, а потім до Федора Мовчана. Втрата Л. Горленком свого уряду була наслідком його участі у змові Рославця. П. Рославець був стародубським полковником, який задумав вивести свій полк з-під підпорядкування Війська Запорозького та доєднати його до слобідських полків. Він поїхав до Москви, де почав звинувачувати гетьмана у всякого роду зловживаннях, однак підтримки там він не отримав, навпаки: його було заарештовано та доставлено до резиденції І. Самойловича, звісно, із доведенням до відома про його дії. Після цього розпочалося слідство. За словами Михайла Вуєховича, який був генеральним писарем у П. Дорошенка, П. Рославець мав наміри скинути, а потім і вбити І. Самойловича, а гетьманом по обидва боки Дніпра проголосити П. Дорошенка. Серед спільників П. Рославця було названо Л. Горленка.⁵³

52

Очерки малороссийских фамилий. С. 249-250; Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні. С. 121; Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Т. 3 : [Полк Прилуцкий]. С. 13-14. Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 217; Лазаревский А. М. Описание старой Малороссии. Т. 3 : [Полк Прилуцкий]. С.1 2; Акты ЮЗР. Т. 12. С. 853-854, 865-866.

6 січня 1677 р. в Батурині над змовниками відбувся суд, на якому Л. Горленку, причетність якого не була доведена, було наказано просто присягнути в своїй невинуватості. Однак невдовзі він все ж отримав покарання. Один з підозрюваних, протопіп С. Адамович, який внаслідок відмови від виконання постановленого судом покарання (постриження в ченці) втратив свій сан та перейшов під юрисдикцію світського суду, під тортурами заявив, що підозрювані, зокрема і Л. Горленко, планували здійснити замах на гетьмана. Після цього вирoki були переглянуті: 31 липня Л. Горленка було позбавлено уряду, маєтностей, а також свободи – його було відправлено в заслання до Москви.⁵⁴

В «Описі старої Малоросії» О. Лазаревський припускає, що звинувачення Л. Горленка в участі у змові П. Рославця відбулося не без впливу прилуцької полкової старшини, адже втрата ним полковницького уряду була вигідною для деяких її представників. Наприклад, у зазначений період Іван Ніс, який до того був військовим товаришем, стає полковим обозним.⁵⁵

Та, на щастя для Л. Горленка, чорна смуга не була для нього тривалою. Вже перебуваючи у засланні в Сибіру, С. Адамович надіслав цареві чолобитну, де заявив, що під страхом тортур він збрехав, наклепував на невинних людей. Окрім свободи, Л. Горленкові вже в квітні 1678 р. було повернено його маєтності, а також він обійняв уряд полкового судді. Також частину 1678 р. Л. Горленко був наказним полковником Прилуцького полку. Попри те, що прилучанин примирився з І. Самойловичем, навіть закріпивши це шлюбом свого старшого сина Дмитра з племінницею гетьманової дружини Марією Голуб, цей інцидент не був забутий: згадці про цього знайшлося місце у доносі на І. Самойловича «в його зраді і поступках» 1687 р.: «Від них же, Самойловичів зі спільниками, звинувачені були полковники: [...] Лазар Горленко [...], які безневинно страждали, а за що б саме, не оголошено».⁵⁶

54

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцької старини). Ч. 2. С. 218; Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Русь. Київ, 1997. С. 441; Родина А. М. Описание старой Малороссии. Т. 3 : [Полк Прилуцкий]. С. 11-12.

56

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцької старини). Ч. 2. С. 219; Дабіжа А. В. Роспись рода Горленков. С. 386;

Не лише земельні володіння, але й попереднє місце у полковій ієрархії повернулося Л. Горленку: у січні 1680 р. після смерті тодішнього прилуцького полковника Д. Чернявського його було призначено наказним полковником, а за півроку – повноцінним полковником Прилуцького полку.⁵⁷

До «Вічного миру» 1686 р. в Гетьманщині ставилися вороже. Сепаратний союз Московського царства із Річчю Посполитою підживлював наміри зближення та примирення із Кримським ханством та Османською імперією. Водночас «Вічний мир», ґрунтуючись на Андрусівському перемир'ї, знову ж таки передбачав поділ України, що значно ускладнило реалізацію ідеї її соборності. Гетьман намагався відстояти інтереси козацької держави, однак його зусилля виявились марними – позицію української сторони було проігноровано. Як наслідок, подячні церковні молебні з нагоди миру були заборонені. 1687 р. став карколомним не лише для І. Самойловича, але й для Л. Горленка. Тоді у Москві було прийнято рішення про похід на Крим, підготовка до якого тривала протягом всього року.⁵⁸

За Самовидцем, І. Самойлович вийшов із Батурина та вирушив у похід «о святом Георгії», тобто 23 квітня, або ж незабаром після цієї дати. У травні, відслуживши в соборі та попрощавшись із ріднею, разом зі своїм полком вирушив у дорогу і Л. Горленко. Щодо собору, у якому відбулася ця служба Прилуцького полку, О. Дабіжа у примітках зазначає, що в 1687 р. Л. Горленком була відбудована церква Різдва Пресвятої Богородиці у Прилуках, що була заснована в 1618 р. Однак з інших матеріалів відомо про те, згадану церкву було відбудовано в 1697 р., коли уряд прилуцького полковника вже посідав Лазарів син Дмитро Горленко. Прилуцький полковник їхав в оточенні полкової старшини та значних військових товаришів на породистому, кровному турецькому коні. На ньому була одягнута висока золотобрава шапка з білим

Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 303; Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію. С. 491; Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини. С. 222.

⁵⁷

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцької старини). Ч. 2. С. 220; Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Т. 1. С. 303; Очерки малороссийских фамилий. С. 249.

Дабіжа А. Горленки (Очерки прилуцької старини). Ч. 2. С. 225; Щербак В. О. Державна ідея в ранньомодерній Україні. С. 120-121; Костомаров Н. И. «Руїна». С. 380-381, 391.

пером. При полковникові був дамаскський клинок в багатій оправі, а також пернач – символ полковницької влади. Ця розлука з домом буде найдовшою для Л. Горленка: на Прилуччину він повернеться лише за десять років, коли його останки будуть перепоховані на території Густинського монастиря.⁵⁹

Об'єднавшись у Полтаві з рештою козацьких та московських сил, Прилуцький полк вирушив крізь степи у напрямку до Криму. Степ зустрів своїх гостей великим непривітним лихом – пожежею: повітря заповнили чорні хмари кіптяви та попелу, ґрунт був розпеченим. Звісно, такі умови не могли не вплинути на стан війська та їхнього живого транспорту – коней: що перші, що другі дуже сильно виснажилися. Було прийнято рішення зробити зупинку біля річки Карачокрак. Відбулася рада, на якій було вирішено, у зв'язку з голодом, що почав ширитися, повернутися до кормових місць і звідти очікувати подальших розпоряджень з Москви, а також відправити підкріплення до Кам'яного Затона з метою відволікти сили кримців. Це підкріплення, яке очолив наказний гетьман, гетьманів син Григорій Самойлович, склало 40 тисяч людей: по 20 тисяч козаків та ратних людей. В склад цього угруповання увійшов і Л. Горленко зі своїм полком.⁶⁰

Корпус вирушив до місця призначення. Оскільки до його складу увійшли козацькі старшини, що мали у Війську Запорозькому гарну репутацію, його діям пророкувався успіх, водночас ці старшини були тим чи іншим чином наближеними до гетьмана, тож із їхнім відбуттям він втрачав значну підтримку. 21 червня І. Самойловича було заарештовано за звинуваченнями у зраді та взято під варту. Було також надіслано таємне повідомлення з наказом терміново заарештувати гетьманового сина Григорія, а також його радників, зокрема і Л. Горленка, задля запобігання якоїсь протидії з їхнього боку. Однак, звістка про це швидко просочилася в лави війська та безпосередньо до тих осіб, яких збиралися заарештувати.⁶¹

59

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч.2 С. 226; Літопис Самовидця. С. 143; Маценко В. А. Прилуцщина. Ч. 1. С. 71; Собор Різдва Пресвятої Богородиці. Прилуцький краєзнавчий музей імені В. І. Маслова. (дата звернення: 05.12.2024).

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 227-228. Там само. С. 228-229.

Час минав, серед козаків помітно знизився рівень дисципліни. Причинами були як нестача продовольства, так і загалом незадоволення козаків І. Самойловичем, якого звинувачували в цьому марному та непопулярному поході. Невдоволення посилилось, коли почали доходити чутки, що сили кримців змогли зайти далеко вглиб території Гетьманщини, під самий Київ, де вони захоплювали в полон та вбивали мирних жителів. У літописі Самовидця є свідчення про те, що «[...] татари барзо великі шкоди коло Києва починили, коло самого города под замком людей побрали, постинали* [...] вони, поганці, не тільки за Києвом той бік спустошили, але і на цьому боці Дніпра немало по селах людей в неволю побрали і інших постинали». Тепер частими стали випадки дезертирства козаків: вони рвалися до своїх, полишених на призволяще, сімей.⁶²

Проте дисципліна козаків, що не втекли, також була далекою від зразкової: розгорілися криваві козацькі бунти, масла до яких підлила звістка про зречення І. Самойловича. Бунти супроводжувалися пограбуваннями та збройними нападами на старшин, за якими тепер не було гетьманової підтримки, тож розгніваних козаків тепер нічого не стримувало. У щоденнику Гордона Патрика є такий запис, що датується 30 липням: «Ми сповістилися про великий безлад в Україні: козаки побили та умертвили багатьох орендарів, шинкарів і декого з колишніх начальників».⁶³

Під час цих заворушень козаками свого ж полку був жорстоко вбитий полковник Л. Горленко. Його спочатку порубали шаблями, а потім, ще живого, кинули до розжареної печі.⁶⁴

29 серпня, за трохи більш ніж місяць після обрання гетьманом І. Мазепи, Лазарева дружина Єфросинія отримала від нього універсал, який передбачав перехід у її власність села Ольшаного. Це жест показує, що Л. Горленко був поважною у Війську Запорозькому персоналією: так після його трагічної загибелі намагалися підтримати сім'ю небіжчика. У тексті універсалу І. Мазепа

Стинати – різати, рубати, знищувати (Словник української мови: в 11 томах. Том 9. 1978. С. 699).

⁶²

Літопис Самовидця. С. 147; Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 229.

Дневник 1684-1689 / П. Гордон. С. 150; Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 230.

Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Ч. 2. С. 230.

висловлює свою повагу до «вірних і працюючих у Війську Запорозькому услуг» і жаль з приводу «розляння крові невинної». ⁶⁵

«Того року в місяці серпні 2, постраждав невинне вбивство від своїх полчан пан Лазар Горленко, полковник стародавній прилуцький, і похований [...] між Кодаком і Самарою, де і могилу значну висипано [...]], – йдеться про смерть і поховання Л. Горленка у літописі Густинського монастиря. ⁶⁶

За десять років по цій трагічній події в 1697 р. Лазареві останки були перенесені його сином Д. Горленком, який вже на цей момент був прилуцьким полковником, до Прилук, після чого перепоховані на території Густинського монастиря, про що згадується в одноіменному літописі: «[...] за відомістю гетьманською будучи з полком своїм на тому ж місці, викопав тіло милого пана родича свого і почесно допровадив до Прилуки, а після до монастиря нашого, Густині, де [...] поклав в склеп, в велику церкву Пресвятої Трійці, мурованої року 1697 15 вересня» ⁶⁷.

Церква Пресвятої Трійці у Густинському-Свято-Троїцькому стала родинним некрополем Горленків: крім Л. Горленка там також покояться його дружина Єфросинія, син Дмитро та синова дружина М. Голуб. ⁶⁸

У розгляданих під час написання роботи генеалогічних розвідках («Розпис роду Горленків» О. Дабіжі, «Малоросійський родословник» В. Модзалевського та «Нариси малоросійських фамілій» О. Лазаревського) також різняться відомості щодо сім'ї Лазаря.

За розписом від О. Дабіжі, дружину Л. Горленка звали Євфросинія. Для неї це був вже другий шлюб: до Л. Горленка вона була заміжня за Раковичем. Померла в 1713 р. ⁶⁹

⁶⁵

⁶⁶ Літописи Булаві Максим. 1687-1709. С. 66-64.

⁶⁷ Там само. С. 64.

⁶⁸

Святителю отче Иоасафе моли Бога о нас. 100-річчя з дня канонізації Святителя Іоасафа, єпископа Вєдобродського, Прилуцького Чудотворця. Прилуцький краєзнавчий музей ім. В. І. Маслова. Прилуки, 2001. С. 5.

Дітей згадується шестеро. Перший, за списком, син – Петро. Про Петра Лазаровича із цього розпису відомо про те, що згадка про нього датується 1685 р. та те, що він був у шлюбі двічі. У наступному поколінні Горленків фігурують дві його дитини, однак не вказано, чи це діти від однієї жінки, чи від різних (власне, про дружин Петра жодної інформації не надано). Відомостей про дітей також не багато: про сина Василя відомо, що його прозвали «Паливодою», ім'я доньки – невідоме, однак відоме прізвище її чоловіка – Гаркуша, після смерті якого жінка стала черницею. Наступний у списку син, Степан, згадується в 1686 р. Його дружиною була донька Гамалії, дітей подружжя не мало. Третім у списку синів йде Дмитро, який як і батько тривалий час посідав уряд прилуцького полковника. Його життєвому шляху присвячено окремий розділ роботи.⁷⁰

Про наступного сина Л. Горленка, Мануїла, відомо вкрай мало: він був одружений (ім'я дружини, її соціальний стан – невідомі) та мав сина Якіма, про якого можна знайти значно більше відомостей. В 1729 р. він посів уряд генерального хорунжого, а в 1745 р. – генерального судді. В 1737 р. під час кримського походу графа Лассі Яким Мануїлович Горленко був призначений наказним гетьманом. Грамотою посійської імператриці Єлизавети I від 19 листопада 1745 р. він отримав вотчину у кілька сіл, зокрема село Заїзди (Заїзд).⁷¹

Іван Лазарович Горленко згадується в 1687 р. З розпису відомо, що він уклав шлюб із Анною Петрівною Кудар, донькою козака Прилуцького полку. Подружжя мало сина Якіма. Яким Іванович Горленко, як і його двоюрідний брат і тезка Яким Мануїлович Горленко, фігурує у статусі генерального хорунжого, однак коли саме він досягнув цього чину невідомо.⁷²

Не надто багато відомостей також і про останнього у генеалогічному розписі сина Л. Горленка, Антона. Що особливо прикро, оскільки, за наявною

⁷⁰

⁷¹ Там само. С. 385-386.

Там само; Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія : У 2-х кн. / відпов. ред. Боряк Геннадій ; упоряд. Блащук Світлана, Боряк Геннадій, Горобець Віктор та ін. : Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 2 : Простори історика. 55 Дабіжа А. В. Роспись рода Горленков. С. 386-387.

інформацією він, як і його брат Д. Горленко, був одним із тієї козацької старшини, що в 1708 р. стала на бік гетьмана І. Мазепи. Зазначено, що Антон Лазарович був у статусі осавула.⁷³

Інформація ж про єдину доньку Л. Горленка, обмежується відомостями про її чоловіка: ним був Григорій Лихопіка, прилуцький війт. Шлюб укладено в 1697 р.⁷⁴

Згідно ж з інформацією, поданою в «Малоросійському родослонику», Л. Горленко був двічі одружений, однак про першу дружину немає жодних відомостей. Другу дружину звали Євфросинія. В 1690 р. вона та її син Степан отримали грамоту на с. Ольшане з двома млинами (що ним до того володів Л. Горленко). Також відомо, що жінка до 1711 р. володіла с. Сезьки. Померла 1713 р.⁷⁵

Найпершим у списку йде син Петро, згадка про якого датується 1685 р. Він двічі був одружений і помер до 1687 р. Інформація про двох дітей Петра повністю збігається з розписом від О. Дабіжі.⁷⁶

Степан Лазарович Горленко вперше згадується в 1687 р. Окрім с. Ольшаного, наданого йому та його матері Євфросинії в 1690 р., він також володів с. Мамаївкою, яке він отримав від свого брата Дмитра, що на той момент посідав уряд Прилуцького полковника. Був у шлюбі з жінкою з роду Гамалій. Дітей подружжя не мало.⁷⁷

Наступний син Л. Горленка, Іван, згадується в 1686 та 1687 рр. в контексті його земельних надбань. Так, 22 червня 1686 р. він отримав від свого тестя став з млином у с. Яблунівці, гай березовий Пташниківський та селище Сеталівське, де він 10 лютого 1687 р. придбав ґрунти у Андрія та Кирила Терещенків. Його дружина, Анна Петрівна Кудар, була донькою козака Прилуцької сотні. Зазначається, що вона померла після 1686 р. Згадано Дмитра Лазаровича.⁷⁸

⁷³

⁷⁴ Там само. С. 386.

⁷⁵ Модзалевський. В. Л. Малоросійський родословник. С. 303.

⁷⁶

⁷⁷ Там само. С. 304-305.

⁷⁸ Там само. С. 305.

Там само.

У «Малоросійському родословнику» двох жінок названо доньками Л. Горленка. Першою є та сама «безіменна» Лазарівна, яка також згадується у розписі О. Дабіжі. Другою донькою вказано Агаф'ю, однак у примітках автор припускає, що вона була не біологічною донькою Л. Горленка, а падчеркою. «Безіменна» Лазарівна була у шлюбі з Григорієм Лихопікою, прилуцьким бурмистром в 1691, 1697-1699 та 1705 рр. Чоловіком Агаф'ї був Семен Ракович, прилуцький полковий писар в 1672-1685 рр., по смерті якого у вересні 1687 р. вона отримала гетьманський універсал на с. Петрівку зі слободою Попівкою та млин на р. Удай. В 1685 р. жінці була надана царська грамота на ці ж маєтності.⁷⁹

В розписі від О. Лазаревського згадується лише одна дружина Л. Горленка – Єфросинія. Дітей — шестеро: Петро, Дмитро, Степан, Іван, Агаф'я та безіменна донька.⁸⁰

2.2. Дмитро Лазарович Горленко та його син Андрій.

Відповідно до розпису від О. Дабіжі, Д. Горленко мав п'ятьох дітей. Старшого сина звали Андрій (на честь прадіда?). Інший син Д. Горленка, присвятив себе церкві: був ієромонахом Києво-Печерської лаври. Його мирське ім'я не вказано, а церковне – Пахомій.⁸¹

Також у Д. Горленка було троє доньок: Агаф'я, Феодосія та Анастасія. Відомості про двох перших доньок обмежуються інформацією про їхніх чоловіків: Агаф'я була у шлюбі з бучужним товаришем Бутовичем, який як і Д. Горленко в 1708 р. став на бік Івана Мазепи, помер 1740 р., а Феодосія – за бунчужним товаришем Огроновичем. Тоді як про Анастасію Дмитрівну ми з цього розпису знаємо, що вона була інокінею Ладинського монастиря.⁸²

Після завершення навчання у Києво-Могилянській Академії Дмитро Горленко тривалий час працював у Генеральній військовій канцелярії в Батурині.

⁷⁹

⁸⁰ Раковичи Сазорозовских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках / собр. А. М. Лазаревский. Москва : Тип. Грачева и К., 1875-1876. С. 248.

⁸¹ Дабіжа А. В. Роспись рода Горленков. С. 386.

⁸² Дабіжа А. В. Роспись рода Горленков. С. 386-387.

У 1689 році, він вже згадується як значний військовий товариш. Достеменно відомо, що саме в такому статусі, як представник Прилуцького полку, він супроводжував Мазепу, під час візиту до Москви в 1689 році⁸³.

Імовірно, Дмитро Горленко пробув у статусі значного військового товариша до здобуття певного старшинського уряду, а згодом і полковницьку посаду.

Нові свідчення щодо просування військової кар'єри Дмитра Горленка зафіксовані з часу його призначення на уряд прилуцького полковника в 1693 році замість Івана Стороженка.

У перший рік свого полковництва Горленко брав участь у поході проти буджацької орди, а за три роки відзначився у битвах за турецьку фортецю Азов⁸⁴. Про цей похід загалом та про участь у ньому Дмитра Горленка та Прилуцького полку зокрема йдеться у літописі Самовидця: «його царської величності сили великі рушили під Азов землею і водою [...]; і надіслав приказ свій царський до гетьмана запорізького Івана Мазепи, щоби війська козацького слав туди тисяч двадцять п'ять. Що на розказання її царської величності послав полковників: чернігівського Якова Лизогуба, прилуцького Дмитра Лазаренка^{85*}, лубенського Леона Свічку, гадяцького Бороховича і компанію і сердюків, щоби було сповна тисяч двадцять п'ять; [...] за згодою [божою] узяли місто Азов, а найбільше за відвагою козаків, які [...] опанували вежу, яка усього міста боронила, і з тієї вежі козаки разили турків в місті [...]. І місто Азов його царська величність своїми людьми осадив [...]; а козацьке військо, ударовавши, відпустив з честю і подякою гетьманові до міст». У тексті цього літопису також є повідомлення про те, як саме «ударовали» козаків, а отже і Дмитра Горленка та Прилуцький полк зокрема, за участь у цій битві: «на двадцять п'ять тисяч рядових двадцять п'ять тисяч рублів, а на старшину полкову і сотників і на знатне товариство по

⁸³ Кривошея В.В. Назв. праця. С. 247-252.

⁸⁴ Маценко В. А. Указ. соч. С. 69-70.

^{85*} В сенсі «син Лазара», Лазарович. Далі у тексті літопису він також згадується як Дмитро Лазаренко Горленко.

п'ятнадцять червінців, гетьмана ж наказного з полковниками особливо жаловано»⁸⁶.

В 1709 році, у листі до тогочасного гетьмана Івана Скоропадського, Іван Ніс, який протягом трьох десятиліть був у рядах прилуцької полкової старшини, а з 1708 року зайняв місце Дмитра Горленка, не шкодуючи слів, писав про період полковництва останнього. Так, Ніс стверджує, що Горленко «здобувши свої дома та поширюючись ними, де було яке гідне до пожитку людського в полку нашому місце, все він своїми повіднімав хуторами [...]; набудував хуторів на вільних здавна степах, не тільки собі, але і своїм дітям, на яких бідні люди [...] для відбування тяжких своїх повинностей, чинили пожитки, [...], все загонами своїми повідбирав і до хуторів своїх поприворочував [...]. Ліси, котрі по панах лясських позалишалися і належали колишнім панам полковникам [...] собі і дітям своїм позаписував, млини де знав пожитечніше, то так само собі розмаїтими понабував способами [...]». Далі Ніс взагалі робить висновок, що «всякий з нас визнати мусить, хто тільки лясських панів пам'ятає, що набагато гірша мука в работизні була від полковника колишнього всьому нашому полку, ніж за панів лясських [...]». Після цього він навіть звинувачує Дмитра та Андрія Горленків у неоднократних вбивствах та завданні каліцтв жителям полку: «[...] так не мордували пани ляські своїх підданих і не забивали до смерті киями, як батько його мужиків та козаків; а не тільки батько його, а й він сам, пан Андрій [...]»⁸⁷.

Звісно, не варто забувати про обставини, в яких був написаний цей лист: вже відбулася «Полтавська катастрофа», після якої Горленко як соратник Мазепи емігрував до Бендер, а прихильний до царя Ніс був не проти розширити свої володіння за рахунок володінь попередника. Тоді з еміграції повернувся син Дмитра Горленка Андрій і князь Олександр Меншиков повідомив Івана Скоропадського, що всі маєтності, якими володів і Дмитро Горленко, і сам Андрій, треба віддати останньому, що, авжеж, не було до вподоби новій

⁸⁶ Літопис Самовидця. С. 157-158.

⁸⁷ Один из Мазепинцев. С. 191-193.

прилуцькій полковій старшині⁸⁸. Тому не буде хибою вважати, що у цьому листі присутня гіперболізація та демонізація. Однак водночас не слід опускати соціальний контекст в Гетьманщині за Мазепи, а саме такі явища як «скупля» та «займанщина»⁸⁹. Тому, було б невірно маркувати свідчення Носа суцільною брехнею.

Як писав Микола Костомаров, ніхто з гетьманів не видавав стільки універсалів на маєтності, що пізніше були підтвержені царськими грамотами, як Мазепа. Горленки аж ніяк не були винятком. Насамперед слід зазначити, що за місяць після очолення гетьманського уряду, Мазепа видав універсал, що закріплював за матір'ю Дмитра Горленка село Ольшану, якою володів загиблий під час козацьких бунтів Лазар Горленко; пізніше вона також отримала гетьманські універсали в 1689 та 1690 роках⁹⁰. Перший, відомий історикам, гетьманський універсал Дмитро Горленко отримав в 1688 році, коли ще не посідав уряд полковника, і цей універсал надавав Дмитрові право «[...] з млинів його власних на ріці Удай [...] пожитків [...] заживати»⁹¹. У період полковництва універсалів стало більше. В 1694 або в 1697 році Мазепа надав Горленкові села Сергіївку, Ковтунівку та Яблунівку, в 1699 році – Білошапки⁹². В 1702 році гетьман видав Дмитрові Горленку універсал на будівництво селітряних заводів за Дніпром, тобто на його правому березі: «[...] пан Дмитро Горленко, полковник прилуцький, угледівши собі по тій стороні Дніпра до роблення селітри справні могили [...], просив нашого дозволу на зведення в тих могилах селітряних заводів. Ми [...] такій учинності нашій не відмовляємо [...] пану полковникові, бо значно в отчизні заслужившому ся особі цій відмовити не хочемо [...]»⁹³. В 1703 році Горленко за «знамениті відважні та мужні [...] як на уряді полковницькому, так і до того уряду без пощади здоров'я і життя свого у Війську Запорозькому за цілість отчизни услуги» отримав Універсал на село Мамаївку «зі всіма до нього

⁸⁸ Там же. С. 190.

⁸⁹ Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба. С. 81.

⁹⁰ Універсали Івана Мазепи. 1687-1709. Ч. 1. С. 76, 165-166, 195.

⁹¹ Там само. С. 123.

⁹² Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба. С. 80; Павленко С. О. Назв. праця. С. 45.

⁹³ Універсали Івана Мазепи. 1687-1709. Ч. 1. С. 383.

здавна належними та відмежованими угіддями, з полями та зі степом»⁹⁴. В універсалі 1705 року, окрім вже згаданих Сергіївки, Яблунівки, Білошапок та Мамаївки йшлося про села Ольшану та Калюжниці та Бубновський став «власним його коштом зайнятий з хутором там же збудованим» у Прилуцькій сотні, село Раски з млинами на ріці Смоші в Іваницькій сотні, село Понори та млин на ріці Удай на греблі Журавській у Красноколядинській сотні. «[...] дивлячись як на значні в отчизні Малоросійській та Війську Запорозьким заслуги, – йшлося в універсалі, – так і на несказанній його до нас рейментаревій вірності [...] повторним універсалом нашим стверджуємо»,⁹⁵. Вірогідно, цим універсалом підтверджувалось володіння Дмитра Горленка не лише селами, якими він володів до видання цього універсалу, але й селами, якими володіли його родичі. В 1706 році Мазепа знову видав універсал Дмитру Горленку на кілька сіл, зокрема на село Вечорки⁹⁶. Також відомо що гетьман видавав універсали Андрію Горленку на село Ярошівку село Дівицю в 1701 та 1706 роках відповідно⁹⁷. Підсумовуючи, варто зазначити, що за Мазепи Горленки стали одним з найбагатших родів Гетьманщини.

Зважаючи на відомі нам дані про військову діяльність Дмитра Горленка було б хибно стверджувати, що згадки про його заслуги перед Військом Запорозьким в універсалах як причину надання йому вищезгаданих маєтностей є пустими словам. Однак водночас не треба забувати про походження Дмитра Горленка та його близькі стосунки з Мазепою, якими він міг користуватися та буквально просити маєтності для себе, що, власне, частково підтверджується свідченнями Носа. «[...] маючи свого протектора і батька колишнього гетьмана Мазепу, – писав він також у вищезгаданому листі, – який не тільки в тому, в чому просив, чи слушно, чи не слушно прости, не бачачи образи людської, видавав на ґрунти та маєтності його свої універсали [...]»⁹⁸. Звернення «мій

⁹⁴ Там само. С. 403.

⁹⁵ Там само. С. 469.

⁹⁶ Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба. С. 80; Павленко С. О. Назв. праця. С. 45.

⁹⁷ Універсали Івана Мазепи 1687-1709. Ч. 2. С 273-274.

⁹⁸ Один из Мазепинцев. С. 192.

ласкавий приятелю» в гетьманському наказі 1701 року свідчить про близькі взаємини між ними⁹⁹. Також цю думку можна підтвердити прочитавши тексти універсалів 1702, 1703 та 1705 років¹⁰⁰. Не виключено, що родичі Дмитра Горленка могли користатися його статусом задля отримання маєтностей для себе. Принаймні, відомо про випадок, коли так чинила його сестра по матері Агафія¹⁰¹.

Також близько 1700 р. І. Мазепа передав у володіння Д. Горленка село Хаєнки. Як пише Борис Гузь, дослідник історії краю, це, насамперед, погіршило становище посполитих: крім сплати податків і виконання державних повинностей, селяни були зобов'язані віддавати землевласникові частину врожаю або платити чинш, возити дрова, косити сіно, працювати на його користь щонайменше два дні на тиждень.¹⁰²

За період полковництва Дмитра Горленка, Прилуки зросли. На думку прилуцького краєзнавця Володимира Маценка, це був найбільш квітучий час для Прилуцького полку. Ось як він описував тодішні Прилуки: «Від церкви цієї, що мала високу дзвіницю, для вартового пікету, численними радіусами розходилися лабіринти вузьких, вимощених колодами вулиць; головна з них вела до брам з високими вежами та бійницями [...]. Брам цих було чотири; назви їхні відповідали дорогам, на які вони виходили: Київську, Глухівську, Пирятинську та Роменську. На валу, що огороджував місто, розставлені були гармати. Вал цей, є підстави вважати, починався на одному місці від Муховця та, перетинаючи дугою нинішню Базарну площу, закінчувався біля вулиці, що йшла до Удаю; в іншому місці – зі сходу, – вал починався також коло Муховця, йшов по горі, закінчуючись обривом, де Стрижень впадає в Удай. Перед валами знаходився глибокий рів». Крім цього, Маценко зазначив, що у період полковництва Дмитра Горленка у Прилуках два ярмарки – Дмитрівський та Іванівський¹⁰³.

⁹⁹ Універсали Івана Мазепи. 1687-1709. Ч. 2. С. 274.

¹⁰⁰ Там само. С. 383, 403, 469.

¹⁰¹ Маценко В. Указ. соч. С. 73-74.

¹⁰² Гузь Б. О. На берегах Іченьки. Історія села Хаєнки. С. 19.

¹⁰³ Маценко В. Указ. соч. С. 71-73.

Як і Мазепа, Дмитро Горленко не забував і про культурну сферу. Відомо, що в 1697 році у Прилуках була зведена, вже згадана, дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці¹⁰⁴. В останній рік свого полковництва, Дмитро Горленко розпочав будівництво дерев'яної церкви, названої на честь його та гетьманового духовних патронів – святих Іоанна Предтечі та Димитрія Солунського (Івано-Дмитрівська), яка була завершена в 1709 році¹⁰⁵. Дмитро Горленко опікувався Густинським монастирем – святинею родини Горленків: там за його внески були зведені церкви Петра і Павла Миколи чудотворця, а також дзвіниця, дві кам'яні брами, кам'яна огорожа, вкрита черепицею, кам'яний льох¹⁰⁶. Також у літописі Густинського монастиря йдеться про те, що Дмитро Горленко «оздобив ікону [...] Пресвятої Богородиці шатою срібною позолоченою, своїм панським коштом, [...] в храмі Пресвятої Трійці [...]»¹⁰⁷. На жаль, протягом наступного століття церкви Різдва Пресвятої Богородиці та Івано-Дмитрівська були зруйновані, а Миколаївська церква у Густинському монастирі понесла значні зміни у своєму вигляді під час її ремонту в 1853 році (за 8 років до того – в 1845 році, монастир відвідував Тарас Шевченко та на його акварелях, написаних під час поїздки, можна побачити Миколаївську церкву в, хоч і занедбаному стані, проте в автентичному вигляді)¹⁰⁸. Найбільш автентичний вигляд з усіх перелічених церков нині має Петро-Павлівська церква у Густинському монастирі¹⁰⁹.

В серпні 1700 року розпочалася Північна війна між Швецією та Московією, що стала переломним моментом в історії Європи загалом та України зокрема. Значна кількість українського людського ресурсу, зокрема і козаків як військового ресурсу, була задіяна у цій війні, що робило її важким тягарем для українського народу.

Дмитро Горленко та очолюваний ним Прилуцький полк брали участь у Північній війні із самого її початку: спочатку війська відправилися до

¹⁰⁴ Там же. С. 71.

¹⁰⁵ Історія церкви Різдва Іоанна Предтечі. Прилуки. 2000. С. 3.

¹⁰⁶ Куриленко М.І. Густинський Свято-Троїцький монастир. Прилуки. 1997. С. 20.

¹⁰⁷ Летопись Густынского монастыря. С. 64.

¹⁰⁸ Історія церкви Різдва Іоанна Предтечі. С. 3; Густынский Свято-Троицкий монастырь. Густиня. 2008. С. 8.

¹⁰⁹ Густынский Свято-Троицкий монастырь. С. 10.

Новогрудка, пройшли Курляндію і під Варшавою розбили невеликий загін шведів, однак після жорстокого поводження з ними з боку командувача Йоганна Паткуля самовільно повернулися додому.¹¹⁰ Власне, епізоди зневажливого ставлення до українських козаків, як рядових, так і старшини, з боку військових командувачів Московії під час Північної війни не були рідкістю: наприклад, московські офіцери часто спіймали козаків як «гарматне м'ясо», через що останні зазнавали доволі великих втрат у боях. Із листа Пилипа Орлика до Стефана Яворського відомо про випадок, коли Горленко, який на той момент був наказним гетьманом та командував Прилуцьким та Київським полками, писав Мазепі листа зі скаргою на «великоросійських начальних та підначальних», що його, а також інших старшин, які тоді були із ним, було скинуто з коней на яких вони їхали; і їхніх коней з підводами забрали¹¹¹.

Також козаків неабияк пригнічували чутки про плани царя реорганізувати козацький устрій. Як відомо, оскільки на самому початку війни Московія програвала, Петро I вирішив, що для перемоги варто реформувати країну, зокрема й армію, на більш сучасний європейський лад¹¹². Незадовго після надіслання Мазепі вищезгаданого листа, Горленко приїхав до нього, залишивши полки на свого сина Андрія, та повідомив про свої побоювання щодо того, «щоб його з полками тими в Пруси не відправлено та в драгуни не влаштовано»¹¹³. Як пізніше виявилось, ці побоювання не були безпідставними: під час зустрічі із гетьманом в 1707 році цар сам повідомив йому про ці наміри. Цим способом, цар, з часом, зміг би взагалі ліквідувати козацтво¹¹⁴.

Навесні 1708 року в Білій Церкві Мазепа вирішив повідомити найвпливовіших старшин, серед яких був і Дмитро Горленко, про свої наміри. Коли ж він зустрів із їхнього боку підтримку, то було вирішено скріпити це присягою¹¹⁵. Цей епізод також було зафіксовано у листі Пилипа Орлика: «[...]

¹¹⁰ Маценко В. Указ. соч. С. 70.

¹¹¹ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 159.

¹¹² Там само. С. 24.

¹¹³ Там само. С. 160.

¹¹⁴ Луців В. Гетьман Іван Мазепа. Торонто, 1954. С. 61-62.

¹¹⁵ Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба. С. 298.

обозний генеральний Ломиковський і полковники Миргородський і Прилуцький [...] і Лубенський [...], щоб у постійній їх до себе вірності та доброзичливості не сумнівався, просили його про клятвену роту, з якою могли б йому на вірність свою присягнути, [...] Мазепа [...] велів обозними генеральному Ломиковському, аби він сам таку, яка їм угод буде, клятвену роту написав. [...] написану від себе роту подав Мазепі, яку він виправивши і призвавши їх там же в Білій Церкві до себе, відібрав від них на вірність до себе в ізбі своїй приватне присягу з цілуванням хреста і Євангеліє святого, а потім і сам на тому ж Євангеліє присягнув їм [...]»¹¹⁶.

Пилип Орлик у своєму листі до Стефана Яворського також зазначав, що Горленко мав на Мазепу чи не найбільший вплив, а також приписував йому такі слова: «як ми за душу Хмельницького завжди Бога молимо [...], що Україну від іга Ляцького звільнив, так протилежним способом і ми, і діти наші [...] душу і кості твої будемо проклинати, якщо нас за гетьманства свого по смерті своїй в такій неволі залишиш»¹¹⁷. Люди генерального обозного Івана Ломиковського, під час їх допиту у Лебедині так само повідомляли про близькі взаємини між гетьманом та Горленком, зазначаючи, що він разом із Орликом та Ломиковським, був більше, ніж інші старшини, поінформований Мазепою¹¹⁸.

Наприкінці жовтня 1708 року після того як гетьман вже перейшов на бік Карла XII, який разом зі своєю армією зайшов на північні рубежі Гетьманщини, Горленко, як і інші прихильні до Мазепи старшини, також прибув до них¹¹⁹.

Онук Дмитра Горленка по його синові Андрію святитель Йоасаф Білгородський (світське ім'я – Яким Горленко)¹²⁰ у своїх «Записках» стверджував, що Дмитро Горленко, так само, як і його син Андрій та миргородський полковник Данило Апостол, хотів перейти на бік царя, однак не

¹¹⁶ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 177.

¹¹⁷ Там само. С. 165.

¹¹⁸ Костомаров Н. И. Указ. соч. С. 747.

¹¹⁹ Маценко В. Указ. соч. С.70-71.

¹²⁰ Дабижа А.В. Роспись рода Горленков. С. III.

зміг цього зробити, тому що після їхньої втечі він перебував під дуже пильним наглядом¹²¹.

Після сумнозвісної битви під Полтавою 27 червня 1709 року шведський король Карл XII зі своїм військом та Мазепа із козаками, які його підтримали, знайшли прихисток у Молдовському князівстві, яке входило до складу Османській імперії, а саме у Бендерах. Там опинилося близько 4-5 тисяч козаків. З них – понад 40 старшин із сім'ями та оточенням, які утворили там козацький провід. По смерті гетьмана Мазепи перед емігрантами постає важливе питання: хто ж буде його наступником, яке ускладнювалося тим, що він не залишив заповіту. Спочатку думали, що місце Мазепи посяде його небіж по сестрі Андрій Войнаровський (своїх дітей Мазепа не мав, тож Андрій міг бути єдиним «кровним» спадкоємцем), однак його, як виявилось, це не цікавило. Тоді думки емігрантів розділились між кандидатурами Дмитра Горленка та генерального писаря Пилипа Орлика: старша, як за віком, так і за урядом, старшина підтримувала Горленка, а молодша, відповідно – Орлика. Як відомо, гетьманом, врешті решт, став Орлик¹²². Та попри це, те, що Горленко був серед кандидатів на гетьманство, є свідченням його авторитету та впливовості серед старшин.

Відтак, Горленко став однією з центральних фігур мазепинської еміграції. Приблизно наприкінці листопада 1710 року він у складі делегації емігрантів, яка мала на меті укласти договір із Кримським ханством, на підставі якого гетьман і хан могли б розпочати спільний похід проти Московії, вирушив до Криму. Договір було укладено у січні 1711 року, однак за своїм змістом він був узагальненим та традиційним і не вирішував конкретних нагальних проблем. У грудні цього ж року Горленко очолив делегацію до Константинополя. Незадовго до цього розпочалися переговори між Османською імперією та Московією. Османський двір ще восени почав схилитися до ворожого ставлення до Московії,

¹²¹ Горленко В. Записки Иоасафа Горленка. С. 89-90.

¹²² Субтельний Орест. Назв. праця. С. 50-51, 56.

а козацька делегація лише посилила ці антимосковські настрої. 10 грудня навіть було оголошено війну¹²³.

Протимоковська діяльність емігрантів ставала все помітнішою, тому ті, проти кого вона, власне, й була направлена, не могли просто заплющити очі. Тож, як наслідок, представник московської делегації підканцлер Шафіров повідомив про це царя, назвавши емігрантів «головною причиною, яка перешкоджає укладенню миру» між Московією та Османською імперією. Шафіров закликав царя до проведення каральних акцій проти родин емігрантів, які залишилися в Україні. Зрештою, на початку квітня царський канцлер Головкін видав указ, який постановляв вислати родичів емігрантів до Москви «для нагляду й веліти там жити, доки загроза з боку турецького мине [...]», адже виникли підозри, що родичі, які залишилися в Україні можуть вести кореспонденцію зі своїми родичами-емігрантами, а також спонсорувати їх. Така доля спіткала зокрема і дружину Дмитра Горленка. Шафіров подавав ідею змусити висланих писати листи своїм родичам-емігрантам із закликом повертатися з еміграції або оселитися подалі від кордонів Московії та припинити свою діяльність, інакше – висланих родичів очікує страта¹²⁴.

Із «Записок» Йоасафа Білгородського відомо про те, що коли Дмитро Горленко вже перебував у Бендерах його син Андрій надіслав йому листа, де повідомляв, що планує таємно відправитися до нього, щоб допомогти втекти від Мазепи. Однак до пункту призначення лист так і не дістався – його було перехоплено та доставлено царю, який запідозрив Андрія Горленка у намірах перебігти до емігрантів. Як наслідок, Андрія Горленка було відправлено до Москви, де він також був обмежений у переміщенні¹²⁵.

Та кінцевий результат переговорів кінця 1711 – початку 1712 років був не вельми втішним: як доповідав наприкінці лютого 1712 року Орликові Горленко, великий візир заявив йому, що «вже Москва всю Україну віддає, тільки просить

¹²³ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 70-74, 84, 88; Костомаров Н. И.. Указ. соч. С. 764, 766.

¹²⁴ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 88; Костомаров Н.И. Указ. соч. С. 763, 772.

¹²⁵ Горленко В. Записки Йоасафа Горленка. С. 91-92.

нас про Київ [...]». Однак пізніше виявилось, що мазепинці мусять відмовитися не лише від Києва, але й від Лівобережжя, що було затверджено у квітні. Таким чином, емігранти могли претендувати лише на Правобережжя¹²⁶.

Наприкінці лютого 1713 року Дмитро Горленко очолив сили козаків-емігрантів, які за підтримки сил хана вирушили на Правобережжя, у напрямку до Києва. Це вторгнення задумувалося не як наступ, а як консолідаційна акція проти Московії, тому Орлик суворо наказав Горленку уникати будь-яких сутичок із представниками Речі Посполитої. Та вже наприкінці 1713 – на початку 1714 року вони були вимушені покинути Правобережжя, що було спричинено тиском поляків. Крім того, хан вступив у таємні перемовини із польською стороною, наслідком чого стало послаблення підтримки козаків з його боку¹²⁷.

Із праці Миколи Костомарова відомо, що у період між поверненням із Константинополя та відправкою на Правобережжя Дмитро Горленко написав два листи Івану Скоропадському. У першому листі він, як пише Костомаров, «намагається виставити себе жертвою брехні та насилля». У другому ж листі Горленко повідомляв про те, що він має намір використати момент, коли він опиниться на Правобережжі для того, щоб перейти на бік царя. Однак пізніше до рук Скоропадського потрапив лист Горленка, написаний дещо раніше, за вищезгадані листи, який був адресований Орлику, зі змісту якого можна зробити висновок, що у своїх листах до Скоропадського Горленко насправді не був щирим. Зокрема у листі він закликав Орлика, щоб той клопотав у хана про сприяння утриманню Києва за козаками-емігрантами¹²⁸.

Не пізніше, ніж улітку 1713 року було підтверджено укладення перемир'я між Московією та Османською імперією на двадцять п'ять років. У квітні 1714 року було також укладено мирний договір Османської імперії з Річчю Посполитою. Це розвіяло останні надії емігрантів на Османську імперію і підштовхнуло частину з них, зокрема й Горленка, до початку пошуку шляхів до

¹²⁶ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 90-91; Костомаров Н.И. Указ. соч. С. 773.

¹²⁷ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 99, 105-106.

¹²⁸ Костомаров Н.И. Указ. соч. С. 772-774.

повернення додому. 14 серпня Шафіров повідомив царя, що Єрусалимський патріарх, на прохання Дмитра Горленка, Івана Максимовича та Федора Миновича, клопотав за емігрантів, щоб підканцлер іменем царя запевнив, що по поверненню вони залишаться «цілими та неушкодженими» як у сенсі здоров'я та життя, так і в сенсі майна. У своїй відповіді Шафіров заявив, що по поверненню емігрантів їхньому здоров'ю та життю нічого не загрожуватиме, але гарантувати повернення їм володінь, які вони мали до еміграції, він не може. Навесні 1714 року київський губернатор отримав листа від Дмитра Горленка та Івана Максимовича де були викладені побажання, з якими емігранти поверталися, та прохання про клопотання за них перед царем. Представники московського посольства у Константинополі запевнили емігрантів, що усім їм дарується повна амністія та запевняв, що їм обіцяється не тільки безпечне життя, але й відсутність усіляких докорів з приводу їхньої діяльності¹²⁹.

Отже, Дмитро Горленко, а також деякі інші старишини-емігранти готувалися повернутися до Гетьманщини, решта емігрантів разом з Орликом вирушила за Карлом XII до Швеції, запорожці – на Олешківську Січ, Войнаровський – до Відня¹³⁰. Так бендерський період мазепинської еміграції добіг свого кінця.

Дмитро Горленко разом з іншими старшинами повернувся до Гетьманщини наприкінці літа 1714 року. По приїзді їм було повідомлено, що вони матимуть трохи часу, щоб побути в Україні задля владнання усіляких домашніх справ, після чого будуть зобов'язані, за царською волею, перебувати у Москві. Горленко передав Скоропадському гетьманські клейноди, передані йому Орликом¹³¹.

Йоасаф Білгородський у своїх «Записках» також згадував, що полковникові важко далася така тривала розлука зі своєю родиною. Зокрема, у вищеназваних спогадах йшлося про те, що по поверненню, Дмитрові Горленку було важко дивитись на тугу дружини та дітей його сина Андрія за своїм

¹²⁹ Там же. С. 774-776.

¹³⁰ Субтельний Орест. Назв. праця. С. 108-109.

¹³¹ Костомаров Н.И.. Указ. соч. С. 776.

чоловіком та батьком, усвідомлюючи, що причиною цієї розлуки був, по суті, він сам¹³².

До від'їзду до Москви Дмитро Горленко відвідав Києво-Печерську Лавру, де його син Пахомій був ієромонахом, та пожертвував храму тисячу золотих. З усіх старшин, з якими Горленко повернувся з еміграції, він пробув в Україні чи не найдовше – до літа 1715 року. Скоропадський, прагнув вплинути на Горленка, аби той поїхав скоріше, застерігаючи, що значна затримка може спровокувати царський гнів, але колишній полковник навпаки намагався якомога довше перебувати у Прилуках, аргументуючи відтягування свого від'їзду то справами, зокрема майновими суперечками з родичами – сестрою по матері Агафією та небожем по одному з братів Якимом, то хворобою. Та, зрештою, влітку 1715 року він, слідом за рештою старшин, вирушив до Москви. Саме після цього його синові Андрію було дозволено повернутися до України. Там колишнім емігрантам повідомили, що їм пробачені усі їхні вчинки, але є але – вони не мають права залишати Москву. Отже, це можна назвати засланням¹³³.

Загалом, старшинам у засланні жилось несолодко: у чолобитній, впорядкованій Дмитром Горленком на їхнє прохання, повідомлялося, що вони живуть украй злиденно, мають численні борги, не мають грошей навіть на харчі та одяг. Однак сам Горленко був у значно комфортнішому становищі, ніж решта. На початку свого перебування у Москві він, так само як і Максимович, отримував десять копійок щоденних кормових грошей, коли решта отримувала по п'ять, а вже в 1729 році він, після прохання про збільшення цих виплат, посилаючись на свій поважний вік, отримував п'ятдесят копійок, в той час як виплати інших не змінилися. Як бачимо, Дмитро Горленко умів «вибивати» для себе найбільш вигідні, відповідно до обставин, у яких він перебував, умови. Також Дмитро Горленко отримував допомогу від свого сина Андрія, якому, як тільки Дмитро вирушив до Москви, дозволили повернутися додому.

¹³² Горленко В. Записки Иоасафа Горленка. С. 93.

¹³³ Горленко В. Записки Иоасафа Горленка. С. 94; Костомаров Н.И. Указ. соч. С. 776-777.

Понад п'ятнадцятирічний період перебування Горленка у Москві завершився в 1731 році, коли йому дозволили повернутися на Батьківщину¹³⁴. Але, знову ж таки, ця милість мала свої умови, які він, по суті, не маючи вибору, прийняв: «[...] мені [...] ніякого собі уряду не шукати і не приймати, і нікуди з Малої Росії не від'їжджати, і ні з ким ніяких кореспонденцій і пересилок не мати; [...] особливо [...] з Орликом та іншими, які нині біля нього зрадники [...], і з Запорожцями ніяких повідомлень не чинити, і також кореспонденцій та пересилок з ними ніяких не мати; а якщо я в чому вищенаписаному винний і викритий буду, і за те повинен, і порутчики по мені, смертної кари [...]»¹³⁵.

Та насолодитися життям на рідній Прилуччині Дмитрові Горленку не судилося: незабаром по поверненню – в тому ж році, – він помер¹³⁶. Похований на території Густинського монастиря поряд зі своїм батьком¹³⁷.

Андрій Горленко, старший син Дмитра, який як і батько обрав реалізовуватися у військовій сфері. 1708 року він фігурує у статусі бунчужного товариша. Займав керівну посаду під час гилянського походу 1725 р. За грамотою російської імператриці Єлизавети I від 20 лютого 1744 р., йому були повернуті назад земельні володіння (відібрані у нього ще за Петра I) та надані ще нові. Помер в 1756 р.¹³⁸

Освіту здобув у київських «латинських» школах. В 1708 р. згадується як як бунчуковий товариш. У тому ж році А. Горленко доєднався до мазепинців, однак за рік – повернувся, після чого до 1715 року (до повернення в Україну Д. Горленка) пробув у засланні в Москві. В 1725 р. він командував козаками під час Гилянського походу.¹³⁹

Від І. Мазепи А. Горленко отримав універсали на володіння селами Ярошівкою та Великою Дівицею – 1701 та 1706 рр. відповідно. В 1708 р. ці маєтності були конфісковані, але вже в 1709 р. гетьман І. Скоропадський надав

¹³⁴ Там само. С. 785.

¹³⁵ Очерки малороссийских фамилий. С. 251

¹³⁶ Дабижа А.В. Роспись рода Горленков. С. 386.

¹³⁷ Костомаров Н.И. Указ. соч. С. 785.

¹³⁸

Дабижа А.В. Роспись рода Горленков. С. 386.

Модзалевський. В. Л. Малороссийский родословник. С. 306.

універсал на володіння ними, а також на Дубовий Гай, Сергіївку, Білошапки, Яблунівку, Хаєнки, Дейманівку та Ковтунівку, що до того, були у володіннях Д. Горленка. В 1710 р. А. Горленко також отримав у свої володіння село Калюжинці. Однак в 1712-1715 рр. всі маєтності були відібрані.¹⁴⁰

В 1727 та 1729 рр. А. Горленко знову отримав універсали на маєтності від гетьмана Данила Апостола, однак в 1737 р. вони знову були відібрані та передані у володіння генеральному судді Михайлу Забілі. 1743 р. земельні володіння були знову повернуті А. Горленку, що 1744 р. було закріплено царською грамотою.¹⁴¹

Дружиною А. Горленка в 1700 р. Марія Захарівна Голуб – племінниця дружини гетьмана Івана Самойловича. (Дружина І. Самойловича – донька козака Івана Григоровича Голуба). О. Лазаревський у примітках побіжно згадує про твердження, що Д. Горленко був ніби то одружений на доньці І. Мазепи, яка до того була у шлюбі з Голубом, та зазначає, що воно є помилковим, оскільки гетьман не мав дітей, принаймні відповідного віку.¹⁴²

Андрій Горленко старший був одружений з Марією Данилівною Апостол, донькою гетьмана Данила Апостола, яка померла за два роки до Андрія. За даними, наведеними у дабіжиському розписі, він мав восьмеро офіційних дітей: п'ятеро синів і три доньки.¹⁴³

Старшим сином А. Горленка – Якими та Андрію присвячено окремий розділ роботи. Один з синів Андрія Горленка старшого обрав шлях духівництва: архімандрит Митрофан, в миру Михайло Андрійович Горленко, був настоятелем Київського богоявленського братського монастиря та похований у Святогірській пустині. Про сина Григорія відомо, що він був надворним радником та прилуцьким підкоморієм, помер в 1774 р. Його дружиною була Євдокія Семенівна Зарудна.¹⁴⁴

Перша у списку донька, Уляна, була в шлюбі з Андрієм Федоровичем Маркевичем, підкоморієм Прилуцького полку. Друга донька, Марфа, одружилася

¹⁴⁰

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Мазовецький. В. Л. Малороссийский родословник. С. 307; Очерки малороссийских фамилий. С. 250.

¹⁴³

¹⁴⁴ Там само.

Дабижа А.В. Роспись рода Горленков. С. 387.

із сотником Степаном Григоровичем Стороженком, онуком Івана Стороженка, який посідав уряд прилуцького полковника перед Д. Горленком. Донька Параска була бабусею відомого українського письменника Григорія О. Квітки-Основ'яненка, позаяк була дружиною його діда, ізюмського полковника Івана Андрійовича Квітки.¹⁴⁵

У «Малоросійському родословнику», які і в «Розписі роду Горленків», фігурує восьмеро дітей А. Горленка, тоді як у «Нарисі малоросійських фамілій» – лише четверо: Яким, Андрій, Павло та Параска.

Отже, постать Лазаря Горленка відіграла ключову роль у становленні роду Горленків як одного з найвпливовіших старшинських родів Гетьманщини. Його тривала військова та політична діяльність, участь у найважливіших подіях другої половини XVII ст., здобуття значних земельних володінь і високого суспільного статусу заклали міцний ґрунт для подальшого піднесення родини. Попри складні політичні обставини, зміну союзів і трагічну загибель, Лазар Горленко залишив помітний слід в історії Лівобережної України та став засновником впливової старшинської династії.

Його нащадки, насамперед Дмитро та Андрій Горленки, не лише продовжили політичну й військову діяльність батька, а й значно примножили економічний, суспільний та культурний вплив роду. Представники родини брали активну участь у державному житті Гетьманщини, підтримували розвиток церковних і культурних осередків, займали високі уряди та були пов'язані з провідними політичними діячами своєї доби.

145

Там само.

РОЗДІЛ 3

РІД ГОРЛЕНКІВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.: ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАТУСУ.

3.1. Яким Андрійович (Йоасаф) Горленко.

Яким Андрійович Горленко, старший син Андрія, народився 8 вересня 1705 р. у Прилуках. Здобув освіту в Київській академії.¹⁴⁶

Він прийняв рішення слідувати не шляхами батька та діда, які пов'язати життя із військовою справою, а будувати кар'єру у сфері духовенства. Намір стати ченцем в Якіма виник ще 1721 р. і протягом дох років він приховував цю ідею від свого батька. В 1725 р. у двадцятирічному віці задум нарешті було реалізовано: Яким постригся ченці та прийняв ім'я Йоасаф.¹⁴⁷

В 1737 р. Йоасафа було призначено ігуменом Лубенського монастиря, а в 1744 р., за наказом імператриці Єлизавети, переведено в архімандрити. Вже за рік – став на чолі Троїцької Сергіївської лаври. В 1748 р. Йоасафа було посвячено в єпископи Білгородські. В 1754 р. він відвідував свою малу батьківщину, Прилуки, однак, на зворотному шляху до Білгорода, Йоасаф помер. Похований був у Білгороді, де зберігаються його мощі.¹⁴⁸

3.2. Андрій Андрійович Горленко.

Андрій Андрійович Горленко (А. Горленко молодший) (1709-1780) увійшов до історії Війська Запорозького як останній полтавський полковник, посідаючи цей уряд протягом трьох десятиліть – 1744-1774 рр.

Військову службу А. Горленко молодший розпочав у Петербурзі, де в юності перебував разом зі своїм двоюрідним братом.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Модзалевський. В. Л. Малороссийский родословник. С. 308.

¹⁴⁷ Горленко В. Записки Йоасафа Горленка. С. 92, 98; Модзалевський. В. Л. Малороссийский родословник. С. 308.

¹⁴⁸ Горленко В. Записки Йоасафа Горленка. С. 92-93.

¹⁴⁹

Там само. С. 95.

В 1742 р. був назначений сержантом в Ізмаїльському полку, згодом – бригадиром.¹⁵⁰

Згідно з розписом від О. Дабіжі, 20 лютого 1744 р. за грамотою російської імператриці Єлизавети I отримав вотчину у містечку Іваниця обсягом у 150 дворів. Водночас в «Малоросійському родословнику» йдеться про 120 дворів у тому ж селі.¹⁵¹

Крім того, у володіння А. Горленка молодшого були хутір Романовичі та 51 двір у селі Ярошівка з 1779 та 1780 рр. відповідно.¹⁵²

Полковництво А. Горленка молодшого тривало протягом тридцяти років, заставши гетьманування Кирила Розумовського та діяльність Малоросійської колегії. О. Лазаревський дає йому таку характеристику: «десятирічна служба Г-ка при Румянцеві показує, що він дійсно був добрим, тобто не відбирав «грунтів» у своїх полчан, не брав з них хабарів, а керував ними за своїм крайнім розумінням того неясного права, що являло собою суміш «військових звичаїв» з Литовським статутом».¹⁵³

Як вірно зазначає О. Лазаревський, посвіши уряд полтавського полковника, А. Горленко молодший став «завидним нареченим». Так, він був у шлюбі з Анастасією Семенівною Лизогуб, онукою гетьмана Івана Скоропадського. Подружжя мало четверо дітей: двох синів – Івана (1740 р. н.) та Семена (1750 р. н.), та двох доньок – Марію та Уляну.¹⁵⁴

Сини будували військову кар'єру: Іван досяг чинів прем'єр-майора (1779 р.), чернігівського губернського маршала (1783 р.) та маршалу Прилуцького повіту (1804 р.). Семен згадується у званні капітана (1780 р.). Старший син був одружений на сотничій донці, Марії Андріївні Міницькій, молодший – на Дар'ї Петрівні Галецькій, донці гадяцького полковника.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Дабіжа А. В. Роспись рода Горленков. С. 387; Очерки малороссийских фамилий. С. 257.

¹⁵¹

Дабіжа А. В. «Історія хутору Романовичі в Іваничівському повіті Чернігівської губернії». 2018. URL: <https://chz.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Історія-хутора-Романовщина-Горленки-Забіли-Дабіжі-Ростковські.pdf> (дата звернення: 19.12.2025); Модзалевський. В. Л. Малоросійський родословник. С. 309.

¹⁵³

Очерки малороссийских фамилий. С. 257.

Дабіжа А. В. Роспись рода Горленков. С. 387-388; Очерки малороссийских фамилий. С. 257. Там само. С. 388.

Старша донька, Марія, в 1768 р. уклала шлюб із губернатором Чернігівського намісництва Андрієм Степановичем Милорадовичем. Їхній син – М. А. Милорадович (тут почитати). Уляна ж в 1772 р. вийшла заміж за графа Бориса Петровича Девієра.¹⁵⁶

Отже, представники роду Горленків у XVIII ст., про яких йдеться у цьому розділі, відігравали важливу роль у духовному та військово-політичному житті Гетьманщини. Яким Андрійович Горленко, який прийняв чернече ім'я Йоасаф, присвятив себе церковному служінню та досяг високого становища, ставши, зрештою, єпископом Білгородським.

Його брат, Андрій Андрійович Горленко, продовжив родинні традиції у військово-адміністративній сфері. Протягом тридцяти років він очолював Полтавський полк і увійшов в історію як останній полтавський полковник. Його діяльність сприяла зміцненню авторитету та суспільного становища роду Горленків.

156

Там само.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що рід Горленків належав до числа найвпливовіших родів козацької старшини Гетьманщини XVII–XVIII ст. Його представники брали активну участь у військовому, політичному, адміністративному та духовному житті українських земель, посідаючи важливі уряди в системі Війська Запорозького та церковної ієрархії.

Аналіз історіографії засвідчив відсутність спеціальних комплексних досліджень, присвячених історії роду Горленків. Водночас окремі аспекти їхньої діяльності висвітлені у працях українських істориків, краєзнавців та генеалогів. Залучення широкого кола джерел – актових документів, літописів, кореспонденції, мемуарів і генеалогічних матеріалів – дало змогу реконструювати основні етапи історії роду та простежити його роль у суспільно-політичних процесах доби.

Соціальне походження Лазаря Горленка гарантувало йому і його спадкоємцям просування сходами військової кар'єри. Так син Дмитро до призначення на уряд прилуцького полковника працював у Генеральній військовій канцелярії, що є прямим свідченням про здобуття ним хорошої освіти, пізніше – був у статусі значного військового товариша. В мазепинську епоху Дмитро значно примножив економічний, суспільний та культурний вплив роду. Справу батька примножив син Андрій, який у 1708 році фігурував у статусі бунчужного товариша. Займав керівну посаду під час гилянського походу 1725 р. Російська імператриця Єлизавета I за вірну службу повернула йому родинні земельні володіння та надані ще нові.

Яким (Йоасаф) і Андрій Андрійович Горленки реалізували себе відповідно в церковній та військово-адміністративній сферах. Їхня діяльність демонструє різноманітність шляхів суспільної реалізації представників козацької старшини, зокрема, щодо підтримки розвитку церковних і культурних осередків.

Таким чином, історія роду Горленків є важливою складовою історії козацької еліти Гетьманщини. Її вивчення дозволяє глибше зрозуміти

особливості функціонування старшинського середовища, механізми формування політичного впливу та роль родинних зв'язків у суспільному житті ранньомодерної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. Горленко В. Записки Иоасафа Горленка, епископа Белгородского, и старинные заметки о роде Горленков. *Чтения в Историческом обществе Нестора летописца*. 1892. Кн. 6. С. 83–107.
2. Дабижа А. В. Роспись рода Горленков, составленная по фамильным родословным и поминальным спискам, грамотам и документам Горленковского архива. *Киевская старина*. К., 1886. Т. 15. № 6. С. 385–396.
3. Летопись Густынского монастыря. *Чтения Общества истории и древностей российских*. 1848. №8. 76 с.
4. Модзалевський. В. Л. *Малороссийский родословник*. Киев : Тип. Т-ва Г. Л. Фронцкевича и К, 1908-1914. Т. 1 : А-Д. 1908. 519 с.
5. Один из Мазепинцев (прилукский полковник Дмитрий Горленко). *Киевская старина*. 1889. Т. XX. Июль. С. 190–194.
6. *Реєстр Війська Запорозького 1649 року* / Упорядн. О. В. Тодійчук та інші. НАН України. Київ: Наукова думка, 1995. 592 с.
7. *Універсали Івана Мазепи (1687-1709)* / упорядн. : Іван Бутич. Ред. кол. : Павло Сохань (голова). Ч. 1. Київ; Львів: НТШ, 2002. 780 с.
8. *Універсали Івана Мазепи (1687-1709)* / упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич. Ред. кол.: Павло Сохань (голова). Ч. 2. Київ, 2006. 798 с.
9. *Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Матеріали до українського дипломатарію.* / упорядн.: І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Ред. кол.: П. Сохань (голова). Київ; Львів, 2004. 1118 с.

ЛІТЕРАТУРА

10. *Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія* : У 2-х кн. / відпов. ред. Боряк Геннадій ; упоряд. Блащук Світлана, Боряк Геннадій, Горобець Віктор та ін. : Ін-т історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України». Київ, 2020. Кн. 2 : Простори історика. 656 с.
11. Гузь Б. О. *До історії Чернігівщини. Персоналії, біографії, події*. Кривий Ріг : Видавець Чернівський Д. О., 2021. 360 с.
12. Гузь Б. О. *Історія хутора Романовщина: Горленки, Забіли, Дабіжі, Ростковські*. Товариство «Чернігівське земляцтво». 2018. URL: <https://chz.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Історія-хутора-Романовщина-Горленки-Забіли-Дабіжі-Ростковські.pdf> (дата звернення: 19.12.2025).
13. Гузь Б. О. *На берегах Іченьки. Історія села Хаєнки*. Кривий Ріг : Мінерал, 2014. 182 с.
14. Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Посвящается княгине Анастасии Александровне Дабижа, рождённой Горленко. *Киевская старина*. 1887. Т. 17. No 2. С. 237–268.
15. Дабижа А. Горленки (Очерки прилуцкой старины). Посвящается княгине Анастасии Александровне Дабижа, рождённой Горленко. *Киевская старина*. 1887. Т. 19. No 10. С.199–232.
16. Костомаров Н. И. «Руина», «Мазепа», «Мазепинцы» *Исторические монографии и исследования*. (Серия «Актуальная история России»). Москва : «Чарли», 1995. 800 с.
17. Кривошея В. В. *Козацька еліта Гетьманщини* : [монографія] / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 452 с.
18. Лазаревский А. М. *Описание старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления* : [в 3 т.]. Киев : Тип. К. Н. Милевского, 1888-1893. Т. 3 : [Полк Прилуцкий]. 1893. 426 с.

19. Люта Т. Ю. Мазепинський клан: генеалогічні спостереження / Пилип Орлик: життя, політика, тексти : матеріали Міжнар. наук. конф. «*Ad fontes*» до 300-річчя Бендерської Конституції 1710 р., Київ, НаУКМА, 14-16 жовтня 2010 р. 32–40 с.

20. Маценко В. А. *Прилукина: историческое и статистическое описание территории Прилуцкого уезда Полтавской губернии*. Ромны : изд. Г. З. Куюты, 1888. Ч. 1. 239 с.

21. Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба / ред. Любомир Винар, упорядники Ігор Гирич, Алла Атаманенко. Нью-Йорк – Київ – Львів – Париж – Торонто, 2001. 464 с.

22. *Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках* / собр. А. М. Лазаревский. Москва : Тип. Грачева и К., 1875-1876. 96 с.

23. Павленко С. О. *Оточення гетьмана Мазепи: соратники та прибічники*. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2004. 602 с.

24. Панашенко В. В. *Полкове управління в Україні (середина XVII-XVIII ст.)* / НАН України, Ін-т історії України. Київ : [Ін-т історії України НАН України], 1997. 74 с.

25. Половець В. Горленко Дмитро Лазарович (1660–1731). *Сіверянський літопис*. 2018. Вип. 5. С. 130–135.

26. Субтельний Орест. *Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст.* / пер. з англ. В. Кулика. Київ: Либідь, 1994. 240 с.